

Neo-liberal küreselleşmenin zaferi

Mehmet Zeki Duman¹

Özet

Bu makalede, genel olarak neo-liberalizm ile iktisadi küreselleşmenin tarihsel dinamikleri ve toplumsal görüngüleri üzerinde durulmuştur. Ardına düşülen temel soru(n); küreselleşmenin gerçekte iddia edildiği gibi modernliğin yerine ikame olunan yeni bir süreç midir? Yoksa modernitenin ve kapitalizmin farklı bir evresi midir? Çünkü günümüz dünyası tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı bir değişim ve dönüşümden geçmekte; bir yandan zamansal ve mekânsal mefhumlar kaybolurken diğer yandan farklılıklar ve yerellikler türdeşleşmektedir. Bu süreçleri anlamak için öncelikle içinde bulunduğumuz ‘yeni dünya düzeni’nin ekonomi-politiğini iyi çözümlememiz ve küreselleşmenin gerçekte ne olduğu sorusuna cevap bulmamız gerekiyor. Bu cevap arayışında edindiğimiz izlenim ve aynı zamanda bu makalenin de temel tezini oluşturan sonuç, küreselleşmenin; özünde sermaye ve emek arasında gerçekleşen bir mücadele alanı/süreci olduğu, bu mücadele sürecinin kökeninde rekabetçi kapitalizmin yattığı, sosyal devlete, sınıfsal yapıya ve örgütlü topluma karşı bir ideoloji içerdiği ve bu ideolojinin de neo-liberalizm tarafından temsil edildiğidir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme; kapitalizm; neo-liberalizm; refah devleti; ulus-ötesi şirketler;

¹ Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, zekiduman@yahoo.com

The victory of neo-liberal globalization

Abstract

This article is about the general historical dynamics and social phenomenon of neo-liberalism and economic globalization. The question/problem pursued is; is globalization a new process as a replacement for modernity as claimed or a different phase of modernity and capitalism in reality? Because, our world is going through a rapid change and transformation like no other period in history; on one hand space and time concepts are being lost and on the other hand differences and localizations are being homogenized. To understand these processes, first we need to analyze the economy-politics of the `order of the new world` that we are living in and to find an answer to the question of what globalization really is. The impression that we acquired within this quest for an answer and at the same time the conclusion that provides the basis for this article is that globalization is a field/period of struggle between labor and capital, that competitive capitalism lies in the heart of this struggle period, that it includes an ideology against social structure and organized society and that this ideology is being represented by neo-liberalism.

Keywords: Globalization; capitalism; neo-liberalism; welfare state; transnational companies;

Giriş

Hiç şüphesiz ki içinde yaşadığımız dünya askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel alanda inanılmaz bir değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Küreselleşme sözcüğü, tam da bu durumu açıklayan veya anlatan bir moda kavram olarak son çeyrek yüzyıldır gerek günlük dilde, gerekse toplum bilimlerinde sıkça kullanılmaktadır. Küreselleşme olgusunun *neliğine* ilişkin tartışmalar sadece sokakta veya akademide değil, devlet yöneticileri ve küresel güçler tarafından da yapılmaktadır. Özellikle 11 Eylül'de, adeta küreselleşen dünyanın ikonu haline gelen Dünya Ticaret Merkezi'nin saldırıya uğraması, söz konusu tartışmaları daha da alevlendirmiş, kimi çevreler bu olayı, 'küreselleşmenin sonu', kimleri de 'küreselleşmenin başlangıcı' olarak milat kabul etmişlerdir. Fakat gerçek olan şu ki, bir yandan bu tartışmalar sürerken, diğer yandan dünyamız her geçen gün baş döndürücü bir hızla değişmeye devam etmektedir.

Burada öncelikle cevaplandırılması gereken temel soru(n)lar olmalıdır. Bu soru(n)ların başında; bu değişim ve dönüşümün altında yatan temel dinamiklerin neler olduğu? Toplumsal yapıları, kurumları ve değerleri altüst eden, onları adeta yapı-bozumuna uğratan bu sürecin bizi nereye doğru sürüklediği? Ve en önemlisi, bu süreçte hangi güç odaklarının mücadele ettiği ve bu güçlerin nasıl bir toplumsal-dünyasal gerçeklik yaratmak istedikleriyle ilgili olmalıdır. Küreselleşmenin kaçınılmazlığını savunanlar, genelde mevcut düzenin egemenleri oldukları için yaşananları iyiye yorumlamaktalar. Onlara göre bu süreç, ekonomik açıdan piyasa ekonomisini, politik açıdan liberal demokrasiyi, hukuk devletini ve insan haklarını öne çıkarttığı için olumlu karşılanmalıdır. Karşı çıkanlar ise, bu sürecin mağduru olarak durumu kötüye yorumlamaktalar. Onlara göre de, bu yeni durum, zenginlerin sürekli zenginleştiği, yoksulların da sürekli yoksullaştığı bir dünya yaratmıştır. Bu iki farklı görüşün, kendi içinde haklı tarafları bulunmakla birlikte, gerçek olan şu ki, günümüz dünyası artık küreselleşmiştir ve bundan kaçınmak da pek mümkün görünmemektedir. Çünkü dünya çapında yaşanan toplumsal ilişkiler, tarihin hiçbir döneminde bu düzeyde yoğunlaşmamış ve iç içe geçememiştir.

Kıtalar ve bölgelerarası yaşanan yüksek düzeyli ilişkiler, akışlar ve ağlar, toplumlar arasındaki farklılıkları hem gün yüzüne çıkarmakta, hem de bunları türdeşleştirmektedir. Bu süreçte, bir yandan küresel ölçekli uzamsal yakınlıklar kaybolmakta, karşılıklı bağımlılıklar hızlanmakta ve küresellik, bütünüyle evrensel bir olgu haline gelerek adeta coğrafyanın sonunu ilan etmekte, diğer yandan yerellik yeniden inşa edilmekte, farklılıklar kutsanmakta ve tikel kimlikler politik bir hüviyete kavuşmaktadır. Kendi içinde hem gerilimlere ve

çatışmalara sahne olan, hem de karşılıklı bağlantılara ve bağımlılıklara yol açan bu süreç, toplumlar arasındaki ilişkileri derinleştirmekte ve bunları iç içe geçirmektedir. Bütün bu yaşananları anlamlandırmak kolay olmasa gerek. Gerçekten de küreselleşme teorisi, çok geniş bir alanı içine almak zorunda kalan ve işin içine salt ekonomik ve siyasi gelişmeleri değil, askeri, kültürel ve sosyal realiteyi de katan, nihayetinde çok boyutlu bir gerçekliğe vurgu yapmak zorundadır. Nitekim bu konuya eğilenler, küreselleşmeyi çok boyutlu bir fenomen olarak algılıyorlar.

Ekonomik rasyonalizm hiç şüphesiz ki, bu fenomenin ağır basan yanısıdır. Evet, küreselleşme, salt ekonomik bir görüngü değildir, ancak ekonomik küreselleşme ve teknolojik dönüşümler bu sürecin en önemli parametreleridir. Nitekim küreselleşmeye ilişkin kamusal referansların kaynağı, sanayi devrimine kadar götürülebilir. Bundan dolayı bazı sosyal bilimciler küreselleşmeyi yeni bir terim veya olgu olarak görmemekte, köklerini modernliğin, rasyonalizmin ve rekabetçi kapitalizmin başladığı 16. Yüzyıla kadar götürebilmekteler. Bu tespit bize, daha çok endüstriyel devrimin ve kapitalist gelişmenin meydana gelmesinin toplumsal ve siyasal alanda meydana getirdiği değişmelerin, aslında küreselleşmenin ilk nüvelerini de oluşturduğu fikrini veriyor.

Bu açıdan bakınca küreselleşmeyi kapitalizmden soyutlamak mümkün görünmüyor. Özellikle Marksist bakış açısı, olaya sömüren-sömürülen açısından bakmakta, kapitalizmin doğası gereği yayılmaya, genişlemeye ve uluslararası bir nitelik kazanmaya yatkın olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Marks'ın, kapitalizmin temel gidişatını onun yayılcı doğasına bağlaması ve kapitalizmin emek sömürsüne dayanan ve bütün doğayı egemenliği altına almaya çalışan bir sistem olduğuna ve bundan dolayı da er geç küresel ölçekte bir dünya piyasası yaratmaya çalışacağına vurgu yapması, bu tartışmalar açısından manidardır. Gerçekten de küreselleşmeye; uzaklığı öldüren, mekânı daraltan, toplumları benzeştiren, kültürleri homojenleştiren, ulusal sermayeyi ve ulusal pazarın önemini kaybettiren, yerine uluslararası üretim, finans ve ticaret sermayesini bütünleştiren bir süreç olarak bakılırsa, aslında bunun bizzat kapitalist düzenin kendisi olduğu görülecektir. Tarihsel bir çözümleme veya sosyolojik bir irdeleme yapıldığında da küreselleşmenin, kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte meydana getirmek istediği toplumsal/tarihsel/dünyasal gerçekliğin bir diğer adı olduğu görülecektir.

Sermayenin dünya çapında hâkim olmasını özetleyen bu gerçeklik, zaman içinde yeni adlar ve şekillerle karşımıza çıkabilmiştir. Adına ister küreselleşme diyelim, isterse emperyalizm veya kapitalizm diyelim, sonuçta ortaya çıkan gerçek, dünya kaynaklarının

ayrıcalıklı bir kesim/devlet/şirket tarafından kullanılmasıdır. Dolayısıyla konuya emek ve sermaye arasındaki bir mücadele alanı olarak bakılırsa, bu mücadelenin gerisinde yatan temel dinamiklerin ve tarihsel koşulların neler olduğuna da bakmamız gerekecektir. Çünkü biliyoruz ki, günümüz dünya toplumu küreseldir ve modernlik doğası gereği küreselleşmektedir. Onun için küreselleşmeyi anlamak, öncelikle modernliğin felsefi, ekonomik ve sosyolojik görüngülerine bakmakla ve bunları çözümlenmekle mümkün olacaktır.

Küreselleşmenin aslında modernliğin bir devamı hatta son şekli olduğuna ilişkin görüşler bir yana, tıpkı modernlikte olduğu gibi küresel sürecin de, ülkeler arasında ekonomik ve siyasi bağımlılık yarattığı, özellikle endüstriyel kapitalizmin post-kapitalizme evrilmesiyle yeni bir dünya düzeninin kurulmaya çalışıldığı tezi gündeme gelmiştir. Ancak, söz konusu tezin ayrıntılarına inildiğinde küresel ölçekli bütün gelişmelerin temel dinamiğinde, kapitalist dünya sisteminin yattığı söylenebilir. Nitekim bu gerçekliği, Saint-Simon'dan Karl Marks'a, Weber'den Wallerstein'a kadar birçok sosyal bilimci dillendirmiştir. Tartışma, dünya sistemleri teorisinden, bağımlılık kuramına ve oradan da küreselleşme kavramına kadar gelmektedir. Bütün bu kuram ve kuramcıların ifade ettikleri ve üzerinde ittifak ettikleri ortak nokta; dünyamızın, modernite ile birlikte değişmeye başladığı, bu değişimin kökeninde rekabetçi kapitalizmin yattığı ve küreselleşmenin de aslında bu sürecin bir uzantısı olduğudur.

Bu tespit, bizi yine modernitenin küreselleştirici yönüne götürmektedir. Gerçekte modernite nasıl bir dünya tasavvurunu gerçekleştirmeye çalıştı ki, günümüz toplumlarını bu kadar etkileyebildi? Hiç şüphesiz modernite, sadece yeni bir çağın adı değildir, geleneksel ve otoriter düzenleri alaşağı ederek ulus-devletleri kuran, aydınlanma ve rasyonalizmi doğuran, örgütlü kapitalizmin yayılmasını sağlayan ve en önemlisi Tanrı'dan bağımsız yeni bir dünyayı inşa eden sürecin de adıdır. Bu bağlamda geleneksel dünyanın bütün kalıplarını kıran modernlik, salt geçmişten radikal bir kopuş, feodaliteden sanayi dönemine geçiş veya geleneksel kutsallığın aşılması ve yadsınması olayını değil, aynı zamanda geleceğin öngörülmesi, programlanması ve yeni bir tarihsel/toplumsal gerçekliğin kurgulanması girişimidir de.

Bu süreçte özellikle kapitalist üretim ilişkilerinin, ekonomik ve idari rasyonalizmin ve pozitivist ideolojinin yayılması, yukarıda da vurgulandığı gibi yeni bir toplumsal gerçekliğin kurgulanmasına zemin hazırlamıştır. Bütün bu gelişmelere kaynaklık eden Kıta Avrupa'sı, devrimsel nitelikli düşüncelere ve siyasi hareketlere yön vererek bugünkü toplumsal gerçekliğin temellerini atmıştır. Köklerini rasyonalizm, hümanizm ve ilerlemeci tarih anlayışında bulan modernlik düşüncesi, eşitlik, özgürlük ve adalet adına giriştiği bu

mücadelede ne kadar başarılı olduğu sorusu ise tartışmaya açıktır. İdeal bir dünyanın kurgulanması uğruna verilen bu mücadele, başta Kuzey Avrupa ve Amerika kıtası olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde de etkili olmuştur. Modernliğin ve endüstriyel kapitalizmin bütün dünyaya yayılması ve var olan kurumları, değerleri ve yaşam biçimlerini köklü bir değişimden geçirmesi en çok sosyal bilimcilerin dikkatini çekmiş, özellikle de modernliğin dinamiklerinin aşarak yerini post-modernizme ve küreselleşmeye bırakması, geleceğin dünyası hakkında önemli soru(n) alanlarını da gündeme getirmiştir. Bu soru(n)ların en önemlisi de küreselleşmenin *neliğinde* odaklanmaktadır.

Küreselleşme Nedir?

Küreselleşme günümüz dünyasında en fazla tartışılan konuların başında gelmektedir. Kavramın *neliğine* ilişkin çok farklı yaklaşım ve teoriler söz konusudur. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi konuyla ilgili tartışmalar hem olumlu hem de olumsuz biçimde sürüp gitmektedir. Burada küreselleşmenin gerçekte neyi ifade ettiği, ideolojik ve politik açıdan nasıl tartışıldığı sorularına cevap aranacaktır. Hiç şüphesiz, günümüz dünyasında toplumlar ve ülkeler arasında küresel ölçekte karşılıklı bağımlılıkların en üst düzeye ulaştığı, gerek ekonomik ve politik, gerekse askeri ve kültürel ilişkilerin yoğunlaştığı, sermayenin, malların, imge/sembol ve değerlerin sınırlar arasında kolayca aktığı ve her şeyin adeta karşılıklı ağırlara dönüştüğü bir zaman diliminde yaşamaktayız. Bu zaman diliminin en ayırıcı özelliği, her şeyin sır olmaktan çıkıp, bilinebildiği, gözetlenebildiği ve kontrol edilebildiğidir.

Özellikle 1980'lerle birlikte özel yaşamlarımıza kadar sirayet eden teknolojik yenilikler, Habermas'ın değişiyile "yaşam alanlarımız"² tümünü etkisi altına almıştır. Artık dünyanın herhangi bir yerinde/bölgesinde meydana gelen bir olay, günlük ilişkilerimizi, ekonomik faaliyetlerimizi hatta davranışlarımızı bile etkileyebiliyor. Çünkü küreselleşme, her tür tartışmaya rağmen aslında bir soyutlama değildir. Bir bütün olarak herkesin günlük hayatını doğrudan etkileyen akışkan ve hızlı bir süreçtir³. Bu hızlı süreç, toplumlar arasında gerek ekonomik ve politik gerekse ideolojik ve kültürel açıdan inanılmaz değişikliklere yol açmış bulunuyor. Bu süreci hızlandıran nedenlerin başında ise hiç şüphesiz ki, bilginin metalaşarak teknolojik girdi olarak yaşantımıza girmiş olmasıdır. Teknolojik araçların özellikle de internetin yarattığı sanal gerçeklik, dünyayı "tek bir yere",⁴ adeta "küçük bir

² Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, (Çev. M. Tüzel), İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2001.

³ Peter N. Stearns, *Globalization In World History*, London, Routledge, 2009, 160-161.

⁴ John Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, (Çev. A. Eker), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 23.

köye”⁵ dönüştürdüğü için siber-uzayın ağ sistemi, bütün toplumları gözetleyen büyük bir göz hâlini almış bulunmaktadır.

Kürselleşme süreciyle birlikte her şey eski anlamını, değerini ve etkisini yitirmekte, dünyamız özellikle uluslararası ilişkiler, ulus-devletler, kapitalizm ve ideolojiler açısından radikal değişikliklere maruz kalmakta, söz konusu olgu ve süreçler, yerlerini yeni dinamiklere bırakmaktadır. Onun için küreselleşmeyi, kendi içinde bütünlüklü bir yapı sergileyen ve yarattığı sonuçlar açısından homojen değerler sunan bir dönem olarak değil, farklı ekonomik, politik ve kültürel görüngeler ve çoklu sistemler içeren karmaşık bir süreç ve betimleyici bir kavram olarak görmek/okumak gerekir.⁶ Bu karmaşık süreci anlayabilmek ve de tanımlayabilmek için üç anahtar kavramı kullanabiliriz. Bunlar: *belirsizlik*, *güvensizlik* ve de *emniyetsizliktir*.⁷

Sosyologların büyük bir kısmı, küreselleşmenin yarattığı ve yaratacağı sonuçların belirsizliğinden, bireylerin ontolojik güvenliklerini yitirmelerinden⁸, dünyamızın yaşanılabilir olmaktan çıkmasından, eskisi gibi artık toplumları bir arada tutan güç odaklarının, ulusal ölçekli siyasal düzenlerini kaybetmesinden ve dolayısıyla ortalığın belirsiz, kuralsız ve kendi başına buyruk⁹ hale gelmesinden yakınmaktalar. Özellikle, Batılı entelektüellerin en fazla üzerinde durdukları ve de kaygı duydukları konuların başında, yukarıda da vurgulandığı gibi küreselleşmenin bir yandan; bütünlüğe, tümelliğe, evrenselliğe, kimliğe, demokrasiye ve temel insan hak ve hürriyetlerine vurgu yapması, öte yandan; farklılığa, tikelliğe, yerelliğe, benliğe ve ötekiliğe de göz kırpmasıdır.

Kürselleşme fikrinden çıkan en derin anlam; dünyanın bir bütün olarak küçüldüğü, yerelliklerin merkezle bütünleştiği, toplumsal ilişkilerin ve işlemlerin mekânsal örgütlenmesindeki dönüşümün cisimleştiği,¹⁰ otomasyona dayalı kapital-emek biçiminin yaygınlaştığı, hiyerarşik olmayan, merkezsiz ve örgütsüz bir iktidar tarzının ve bütünleşmeden çok farklılaşmadan yana bir toplumsal *ethosun* ortaya çıktığı,¹¹ karşılıklı bağımlılığın nesnelleştiği,¹² dünyanın tek bir yer’e sıkışmasından dolayı¹³ kendi kendine

⁵ Roland Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London, Sage Publications, 1995, s. 6.

⁶ Alejandro, Colás, “Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler”, *Neoliberalizm*, (Çev. Ş. Başlı - T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 124.

⁷ Zygmunt Bauman, *Siyaset Arayışı*, (Çev. T. Birkan), İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 14.

⁸ Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, (Çev. O. Akınhay), İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 13-16.

⁹ Zygmunt Bauman, *Kürselleşme*, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 69.

¹⁰ David Held vd., “Kürselleşmeyi Yeniden Düşünmek”, *Kürsel Dönüşümler*, (Çev. A.R.Güngen vd), İstanbul, Phoenix Yayınevi, 2008, s. 89.

¹¹ Ali Yaşar Sarıbay, *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, İstanbul, Everest Yayınları, 2004, s.4.

¹² John Tomlinson, *Kültürel Emperyalizm*, (Çev. E. Zeybekoğlu), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999, s.254.

ilerleyen dengesiz bir sürecin hâkim olmaya başladığıdır.¹⁴ Aynı şekilde bir yandan *iletişimin küreselleşmesi*; ağ toplumunun yükselişine¹⁵ ve zaman ile mekânın sıkışmasına,¹⁶ *ulaşımın küreselleşmesi*; coğrafi sınırların aşınmasına,¹⁷ *ekonominin küreselleşmesi*, neo-liberalizmin egemenliğine ve yoksulluğun derinleşmesine,¹⁸ *siyasetin küreselleşmesi* ise ulus-devletlerin çözülmesine ve mikro-milliyetçiliğin artmasına neden olmuştur.¹⁹ Diğer yandan *Kültürün küreselleşmesi*, kimlik siyasetinin benimsenmesine ve kültürel heterojenliğin önemszenmesine,²⁰ *ideolojinin küreselleşmesi* ise, geleneksel ve dinsel düzenlerin yerini liberal demokrasiye bırakmasına²¹ ve bütün bu süreçlerin bir sonucu olarak sabit ve değişmez olan yapı ve değerlerin çözülüşü de, risk toplumunun meydana gelmesine²² ve dolayısıyla yaşamda ontolojik bir güvensizliğin ortaya çıkmasına²³ sebebiyet vermiştir.

Küreselleşmeye ilişkin öne çıkan bu eleştiri ve değerlendirmeler, bize söz konusu sürecin toplumlar açısından hem ilerleme ve gelişme, hem de risk ve belirsizlikler içerdiğini göstermektedir. Ancak, bu konuda da tam bir fikir birliği olduğunu söylemek güçtür. Kimileri küreselleşmeyi, dünyanın batı egemenliğine girmesi ve batılı değerlere teslim olması olarak görürken, kimileri de küresel değerlerin kaynaşması ve farklılıkların birlikte yaşanması olarak görmektedir. Ancak, burada altı çizilmesi gereken en önemli nokta, hiçbir şeyin ne bütünüyle iyi, ne de bütünüyle kötü olduğudur. Hiç şüphesiz her ideoloji, her sistem, her düzen kendi içinde olumlu ve olumsuz yönler barındıracaktır. Önemli olan bütün olumsuzluklara rağmen konunun/sürecin iyi yönlerini görmek ve hayatı buradan yorumlamaktır. Bu tespit, tartışmakta olduğumuz küreselleşme konusu için de geçerlidir. Öyle ki, bu konuda o kadar çok şey yazıldı ki, adeta bir külliyat oluştu.

Bir yandan her şeyi küreselleşmeye bağlayanlar, ona bir amentü gibi sarılanlar, diğer yandan bütün olumsuzlukların yegâne nedenini küreselleşmede görenler. Burada bizi ilgilendiren esas konu, küreselleşmeden neyi anladığımızdır. Yine sosyologların değerlendirmelerine bakıldığında yaşananları betimlemek ve bunu anlamak o kadar da kolay görünmüyor. Çünkü konu hem çok derin, karmaşık, geniş ve çok fazlasıyla ideolojik bir

¹³ Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, 1995.

¹⁴ Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, (Çev. Y. Alogan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 48.

¹⁵ Manuel Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi*, (Çev. E. Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005.

¹⁶ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, (Çev. S. Savran), İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s. 230-232.

¹⁷ Paul Virilio, *Enformasyon Bombası*, (Çev. K. Şahin), İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

¹⁸ Jaques Adda, *Ekonominin Küreselleşmesi*, (Çev. S. İnce), İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

¹⁹ Anthony McGrew-David Held, *Globalizatio-Anti-Globalization*, Cambridge, Polity Press, 2007.

²⁰ Arjun Appadurai, *Modernity At Large*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1996.

²¹ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Z. Dicleli), İstanbul, Gün Yayıncılık, 1999.

²² Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity*, London, Sage Publications, 1992.

²³ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. E. Kuşdil), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.

zeminde tartışılıyor, hem de kavram, bazen bir süreci, bir politikayı, bir pazarlama stratejisini, bir engeli hatta bir ideolojiyi anlatmak üzere kullanılıyor²⁴. İşin içine ideoloji karıştığı için de haliyle kavram tartışmalı bir hâl alıyor. Bu tartışmada küreselleşme taraftarları, yaşantıları Anglo-Amerikan kapitalizminin ve neo-liberal politikaların meşrulaştırılması çabası²⁵ olarak görürken, küreselleşme karşıtları daha eleştirel bir yaklaşımla süreci, kapitalizmin patolojik bir yayılmacı mantıkla bütün yer küreyi egemenliği altına almaya çalışması olarak değerlendiriyor. Ancak, konuya nerden bakılırsa bakılsın küreselleşmenin; yeni bir dünya, yeni bir düzen, yeni bir mantık, yeni bir egemenlik ve yeni bir gerçeklik yarattığını kabul etmeliyiz. Bu gerçekliğin en önemli yanı, ülkeler arasındaki sınırların kalkmaya başladığını, kıtalararası mesafelerin azaldığını, ulus-devletin aşındığını, kapitalizmin emperyalizme evrildiğini ve en önemlisi de neo-liberalizmin mutlak egemenliğinin²⁶ oluşmaya başladığıdır.

Makalenin de temel tezini oluşturan bu tespit, işin gerçek yüzünü fazlasıyla ortaya koymaktadır. Kim ne derse desin küreselleşme, ulusal ekonomilerin gelişen dünya piyasalarına eklenmesi, iktisadi kararların dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleri tarafından belirlenmesi²⁷ ve her şeyden önce emeğin kontrol altına alınmasıyla sermayenin hareket alanının genişletilmesidir. Dolayısıyla çalışan kesimlerin ekonomik ve sosyal haklarının esnekleştirilmesi,²⁸ öncelikle ucuz işgücüne neden olmuştur. Ulus ötesi şirketler, siyasi güçleri de arkalarına alarak dünyayı adeta avuçlarına almışlardır. Bütün mücadele daha çok kâr etmek, doğa üzerinde mutlak egemenlik kurmak ve emeği sömürmektir. Küreselleşme kavramı tam da böyle bir düzeni manipüle etmeye, gerçekleri gizlemeye ve konuyu esas mecrasından saptırmak suretiyle başka bir içerikle tanımlamaya çalışmaktadır.

Konuya bu açıdan bakıldığında, yani küreselleşmenin kendiliğinden ortaya çıkan masum bir kavram ve süreç olmadığı tezi, Berger tarafından manidar bulunmuştur. Ona göre de söz konusu kavram, aslında duygusal bir anlam taşımaktadır. Kelime hem bir vaad, hem de bir tehdidi barındırmaktadır. Bir taraftan, yeni bir barış ve demokratikleşme çağı ve sivil toplum vaadini çağrıştırmakta, diğer yandan tehditkâr bir biçimde Amerika'nın ekonomik ve politik egemenliğini yaygınlaştıran bir süreci dayatmaktadır.²⁹ Onun için Hardt ve Negri,

²⁴ Andrew Heywood, *Politics*, New York, Palgrave Macmillan Press, 2007, s. 143.

²⁵ Ankie Hoogvelt, *Globalization and the Postcolonial World*, London, Macmillan, 1997.

²⁶ Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme*, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 154.

²⁷ Erinc Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 13.

²⁸ Sinan Sönmez, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 450.

²⁹ Peter L. Berger, "Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri", *Bir Bir Küreselleşme*, (Çev. A. Ortaç), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 10.

küreselleşmeyi yeni bir yapı ve yeni bir egemenlik biçimi olarak tanımlamaktadırlar³⁰. Onlara göre, yaşananlar bize, dünyadaki düzenin tek belirleyicisinin artık Amerika olduğunu göstermektedir. Ulus-devletlerin azalan egemenliği ve sosyal, kültürel ve politik gücündeki azalış, yeni bir yönetim biçimini –imparatorluk- ortaya çıkartmıştır. Bu imparatorluk, klasik anlamda emperyal bir güç olmakla birlikte her yerde askerini konuşlandıran ve mekânı fetheden bir yönetim biçiminden uzaktır. Bu yeni yönetim biçimi, aynı zamanda kendisini zamandan ve mekândan soyutlamış, her an her yere gidebilen, mesafeleri ortadan kaldıran siber-uzaya hâkim bir güçtür. Bu güç, hiç şüphesiz ki Amerika'dır.

Küreselleşmeye, ister kapitalizmin evrilmesi veya dünyanın batılılaşması, isterse Amerikan egemenliğinin ilan edilmesi veya dünya ölçeğindeki ilişkilerin, değerlerin ve metaların karşılıklı mübadele içine girmesi olarak tanımlansın, sonuçta önümüzde yeni bir dünya düzeni gerçekliği durmaktadır. Bu gerçeklik, dünyanın bütününe ilgilendiren ve adına küreselleşme denilen bir süreçtir. Geri döndürülmesi mümkün olmayan bu süreci, kimileri bir burjuva ideolojisi, kimleri de bir mitoloji olarak görmektedir. Fakat Rodrik'in³¹ de belirttiği gibi gerçek olan şu ki, cin bir kere şişeden çıkmıştır ve artık çok istesek de onu tekrar şişenin içine sokmamız mümkün değildir.

İktisadi Küreselleşmenin Sonuçları

Yukarıda küreselleşmeyi ekonomik olduğu kadar siyasi, askeri, teknolojik ve kültürel boyutları olan karmaşık bir süreç olarak tanımlamıştık. Ancak, bu süreçler birbirinden bütünüyle kopuk olmadığı gibi bunlar bütünlüklü bir durum da arz etmez. Zaten konunun bu kadar karmaşık ve çetrefilli olmasının nedeni de budur. Çünkü artık, yerellik ile küresellik, iç ile dış, yakın ile uzak mefhumları o kadar iç içe geçmiş ki, bunları birbirinden ayırt etmek mümkün görünmüyor. Dolayısıyla bu karmaşık süreci anlamak ve anlamlandırmak ne kadar güçse, onu açıklamak ve betimlemek de o denli güçtür. Nitekim konuya vakıf olanlar, yaşananları izah ederken genelde sürecin farklı boyutlarını kategorileştirme ihtiyacını hissederler. Kimileri, olayın politik, kimileri kültürel ama çoğunluk ekonomik görüngüleri üzerinde durur. *Hatta genel kanı, küreselleşmenin aslında kapitalizmin dünya ölçeğinde yaygınlaştığı yönündedir.* İktisadi yanı ağır basmakla birlikte bu sürecin üç farklı boyutundan söz etmek mümkündür. Bunlar:

³⁰ Michael Hardt- Antonio Negri, *İmparatorluk*, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 130.

³¹ Dani Rodrik, "Küreselleşme Çok mu İleri Gitti?", *Küresel Dönüşümler*, (Çev. A.R.Güngen), Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s. 452.

- Teknolojik araçların kullanım, kapasite ve kapsamının yaygınlaşması,
- Üretim ve tüketim kalıplarındaki radikal değişikliğe paralel olarak hayat tarzının standardizasyonu,
- Ekonomik, sosyal ve siyasi mekanizmaların tekelci bir evrenselleşme sürecine girmeleri.³²

Bu sonuçların ağırlıklı yanı, temelde üretim ve üretime bağlı yapısal değişikliklerin hayatın diğer kalan yönlerinde ne denli bir değişime yol açtığıdır. Özellikle bilginin bir değer ve girdi olarak bu sürece katılmasıyla ortaya çıkan teknik ve mekanik rasyonalizasyonun, yaşam tarzlarımız, günlük pratiklerimiz, eylemlerimiz, alışkanlıklarımız inanç ve değerlerimiz üzerinde ne denli etkili olduğunu söylemeye gerek yok. Bu açıdan her teknolojik yeniliği, salt ekonomik veçheleriyle sınırlı olan bir olgu olarak ele alamayız. Çünkü bu yenilikler, özellikle kültürel yaşamımızı doğrudan hedef almakta ve sonuçları itibariyle uzun erimli amaçlara hizmet etmekte olduğu da bir gerçektir. Örneğin, iletişim ve ulaşımda (internet, bilgisayar, cep teflonu, uydu, fiber optik, uçak) meydana gelen ve adeta mesafeleri ortadan kaldıran araçların yapılması, sadece mal, hizmet veya sermaye gibi iktisadi hayatın akışını etkilememektedir. Mal üretiminin ve dağıtımının küreselleşmesi, öncelikle tüketim kalıplarımızı standartlaştırırken, kültürel habituslarımızı da -sembolik temsil pratiklerimiz, dilimiz, fikirlerimiz, iletişimimiz, ilişkilerimiz, imgelerimiz- homojenleştirmektedir.

Küreselleşme süreci, kültürel hayatı etkilediği gibi politik yaşamı da biçimlendirmeye başlamıştır. Artık, ulus-devletlerin akıbeti tartışılır haldedir. İktidarın, yönetimin, egemenliğin, otoritenin ve hatta merkezin bile nerede, kimin elinde ve nasıl kullanıldığı soruları herkes tarafından dile gelmektedir. Bu süreçte ulus-üstü iktidar figürü haline gelen bir dizi tüzel kurumlardan söz edilmekte, bunların başında da uluslararası şirketler veya bazı sivil toplum örgütleri gelmektedir. Bu tartışmalar bir yana, gerçekte artık klasik anlamda bir ulus-devlet örgütlenmesinden söz etmek de pek mümkün görünmüyor. Yani, belli sınırlar içinde kendi yasalarını uygulayan ve egemenlik hakkını sadece kendinde gören bir örgütlenme anlayışı tarihe karışmak üzere. Ulus-devlet, egemenliğini ve yasal yetkilerini ulus ötesi bazı örgütlere ve kurumlara tevdi etmek zorunda kalırken, yönetim, yerini yönetişime, iktidar da hegemonyaya bırakmıştır. Adına yenedünya düzeni dediğimiz bu süreç, bizzat küreselleşmemin belli başlı aktörleri, kurumları ve örgütleri eliyle yürütülmektedir.

³² Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım*, İstanbul, Küre Yayınları, 2000, s. 210.

Konumuz, iktisadi küreselleşme olduğu için bu sürecin sosyal ve siyasal boyutları üzerinde fazla durmayacağız. Zaten söz konusu tartışmalar, nihayetinde hem sosyal, hem de siyasal sonuçlar doğuran iktisadi küreselleşme üzerine yoğunlaşmaktadır. Makalenin de temel tezi olan, küreselleşmenin aslında kapitalizmin yeni bir evresi/versiyonu olduğu yargısı bu bağlamda genel kabul gören bir tespittir. Örneğin, günümüzün önemli sosyologlarından Giddens, modernliğin bir sonucu olarak gördüğü küreselleşmeyi, ekonomik yönüyle, özellikle de üretim ve tüketimin başat faileri olarak uluslararası şirketlerin artan önemi noktasında ele alır. Ona göre, kapitalist dünya ekonomisi periferi ülkeleri de içine alacak şekilde merkezileşmekte ve artık dünya ekonomisinin aktörleri belirli firmaların tekeline girmektedir.³³ Buna bağlı olarak politik bir değer olan egemenlik ilkesi de, ulusal niteliğini yitirmekte ve artık ulus devlet, siyasal arenanın başat aktörü olmaktan çıkarak yerini küresel sermayenin egemenliğine³⁴ bırakmaktadır.

Aslında bütün bu gelişmelerin temelinde yatan en önemli neden, başka şeylerle birlikte iktidarın siyasetten ayrılmaya karar vermiş olmasıdır. Çünkü sermaye, artık ulusal sınırlara hapsolmek istememektedir. Kendisini sınırlayan her tür engeli ki, -bunların başında emek, işgücü, fabrikasyon sistemi gelmektedir- aşmak ve gidebildiği yere kadar yayılmaya ve genişlemeye çalışmaktadır. Kanaatimizce bunun iki nedeni olabilir: Birincisi, Adda'nın tarihsel bir çözümleme ile ortaya koyduğu görüştür ki, bunun nedeninde 19. Yüzyılın başında milli ekonomilerin ve artan sermayesinin dışa açılmayı zorunlu hale getirmesi ve artan sermayenin, hem dünya sistemini yönlendiren merkezi devletleri, hem de bu devletlere hammadde sağlayan ve kapitalizme eklemlenmeye çalışan çevre ülkeleri de etkilemesidir.³⁵ İkincisi de, Bauman'nın da belirttiği gibi siyasetin yerel ve bölgesel kalması karşısında mekân ve mesafe sınırına bağlı kalmak istemeyen sermayenin artık akışkan hale gelmiş olmasıdır.³⁶ Özellikle finansal sermaye, siyasetin daraltıcı ve sınırlandırıcı politikalarına karşı gelmekte, merkezi otoritenin menzili dışına çıkarak adeta, kendi başına buyruk hâle gelmektedir. Yani siyaset, fiziksel ve coğrafi mekâna hapsolürken, sermaye çoktan fiziksel mekânı nötralize etmiş ve siber-mekânda yerini almıştır.

Özellikle finansal sermayenin görülmemiş ölçüde kendisini yerel kanunlardan muaf tutması, ona hareket serbestliği ve istediği yere gitme özgürlüğünü de sağlamıştır. Artık kazanmış olduğu uzamsal hareketlilik düzeyi, kendi taleplerine boyun eğdirmek için ülke

³³ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 71-77.

³⁴ André Gorz, *Yaşadığımız Sefalet*, (Çev. N. Tural), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 14-15.

³⁵ Adda, *Ekonominin Küreselleşmesi*, s. 126.

³⁶ Bauman, *Siyaset Arayışı*, s.129.

düzeyinde işleyen siyasi yapılara şantaj yapmaya bile yeterli olmaktadır. Yerel bağları kesme ve bir başka yere taşınma tehdidi, ulusal hükümetlerin elini kolunu bağlamakta ve bu yönde her tür tavizin verilmesine yol açmaktadır. Siyaset bugün, “sermayenin hareket edebilme hızı ile yerel güçlerin “yavaşlatma” kapasiteleri arasında bir halat çekme oyunu hale gelmiştir ve kendilerini kazanılması mümkün olmayan bir savaş veriyormuş gibi hissedenler yerel kurumlardır”³⁷. Sermaye ve siyaset arasında yaşanan bu mücadele, kısa vadede siyasetin aleyhinde geliştiği söylenebilir. Hatta ulusal hükümetler, sermayenin hareket alanını genişletmek noktasında her tür tavizi vermek zorunda bırakılmıştır.³⁸ Çünkü sermaye, kendisi için bir tehdit olarak gördüğü her tür sınırlamayı aşmak konusunda inanılmaz bir güce sahiptir.

Örneğin, günümüz dünyasında milli gelirin ve üretimin çoğu neredeyse sermaye sınıfı tarafından gerçekleştirilmektedir. Çünkü zaten dünyada yaratılan katma değer büyük bir bölümüne ve finansal sistemin neredeyse tamamına bu sınıf egemendir. Durum bu olunca, doğal olarak sermayenin siyaset üzerindeki etkisi artmakla kalmayıp, siyasetin bizzat kendisi sermayenin bir aracı haline dönüşmekten kurtulamamaktadır. Eskiden savaşlar, iki devlet arasındaki çıkar çatışmasından meydana gelirdi. Bugün de savaşları devletler yapıyorlar, ancak bir farkla. Bu savaşın gerisinde artık ulusal çıkarlar veya devlet iradesi yoktur. Artık savaşları, ulus-ötesi şirketlerin çıkarını korumak için bizzat devletler yapmaktadır. Bunun bariz örneklerini yakın geçmişte, Amerika’nın Irak’a ve Afganistan’a savaş ilan etmesi olayında gördük. Ve biliyoruz ki söz konusu savaşlar, Amerika’nın demokrasiyi savunmak veya Amerikan halkının çıkarlarını korumak için değil, bizzat Amerika’nın uluslararası nitelikteki birkaç petrol şirketlerinin çıkarı için savaşa girmiştir.

Kendisini tüm kurallardan ve engellerden kurtaran sermaye sınıfı, bir yandan piyasayı da küreselleştirmek suretiyle kârına kâr katmakta, diğer yandan politik bir güç haline gelerek de devleti adeta avuçları arasına almaktadır. Böylece hem devletlerin hem de toplumların baskısından kurtulan ve sınır tanımaksızın istediği yere gidip gelen bu sınıf, küreselleşme sayesinde ekonomik gücünü de tekelleştirmektedir. Çünkü biliyoruz ki, başta finansal olmak üzere yatırım ve üretim amaçlı her tür sermayenin arkasında güçlü bir şirket veya firma vardır ve bu şirket ve firmaların tek amacı, emek gücünü istismar etmek suretiyle daha fazla kar elde etmektir. Nitekim fordist iktisadi mantık yerine post-fordist üretim mantığıyla hareket eden bu sınıflar; emeğin ucuz, işgücünün fazla, çevre tahribatının kolay, vergilerin ve yasal

³⁷ Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, s.37-38.

³⁸ Noam Chomsky, *Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, (Çev. M. E. Sakıncı), Ankara, Ütopya Yay., 2001, s. 68.

yükümlülüklerin az, örgütlü toplumun ve sendikal hareketlerin neredeyse hiç olmadığı ülkelerde yatırım yapmaktadırlar. Söz konusu koşullar, daha çok gelişmemiş veya gelişmekte olan toplumlarda bulunduğu için, sermaye açısından bu ülkelere, özellikle sıcak para olarak bilinen spekülasyon finans akışı yapılmaktadır. Böylece küresel sermayenin disiplinini mevcut devletlere, hükümetlere, siyasi partilere ve liderlere dayatması, bunları boyunduruğu altına alması ve bunun neticesinde iktisadi politikaları tek başına belirlemesi, iktisadi küreselleşmenin en somut biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁹ Bu durum, aslında ulus-devletin egemenliğini yitirdiğini, adeta ulus-ötesi şirketlerin yerel şubeleri haline geldiğini ve bariz güç kaybına uğradığını göstermesi açısından da önemlidir.

Fukuyama, *Devlet İnşası*⁴⁰ adlı eserinde, bu gerçeğe vurgu yaparak günümüz dünyasının yaşamakta olduğu en önemli sorunun, küreselleşme ile birlikte aşınmaya başlayan ulus-devletlerin yaşamakta olduğu krizi gösterir. Ona göre, küresel kapitalizmin inatla yıkmak istediği ulus devletin çökmesi; uluslararası arenada birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Nitekim özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksulluktan AIDS'E, uyuşturucudan terörizme kadar uzanan birçok sorunun kaynağında, söz konusu devletlerin zayıf, yetersiz ve başarısız olması gerçeği yatmaktadır. Yazar'a göre, artık ulus-devleti küçültmek değil, onu yeniden inşa etmek gerekir. Aksi durumda çokuluslu şirketlerin, sivil toplumun ve neo-liberal politikaların insafına bırakılan sorunlar çözülmek bir yana işin içinden daha da çıkılmaz bir hâl alacaktır.

Günümüz dünyasında nasıl ki devlet dışı sosyal organizasyonların inisiyatifine bırakılan sorunlar çözülemiyorsa, aynı şekilde ulus-devletleri de yeniden inşa etmek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü en başta iktisadi küreselleşme böyle bir sürecin önünü tıkamaktadır. Ayrıca ulus-devlet, üniter yapı, milli bağımsızlık, ulusal çıkar gibi kavramların da artık eskisi kadar cazip gelmediği, ulusal menfaat fikrinin de realitede pek bir öneminin kalmadığı bilinmektedir. Hatta milliyetçiler dahi ulus-devletin artık arzu edilen bir yönetim biçimi olamayacağını haykırmaktalar.⁴¹ Uğruna savaşılan topraklar, bedeli kanla ödenmiş sınırlar gün geçtikçe kutsallığını yitirmekte,⁴² hatta bazen bunlar gelişme, kalkınma önünde birer engel olarak görülebilmektedir. Ulus devletin büyümesi bozulmuştur ve anlaşılabilir yakın bir gelecekte eski gücüne ulaşması veya eski itibarını kazanması pek mümkün görünmemektedir. Nitekim, günümüz dünyasında devletler, aralarında birer handikap ve engel olarak gördükleri

³⁹ Richard Falk, *Yırtıcı Küreselleşme*, (Çev. A. Çaksu), İstanbul, Küre Yayınları, 2002, s. 171.

⁴⁰ Francis Fukuyama, *Devlet İnşası*, (Çev. D. Çetinkasap), İstanbul, Remzi Kitapevi, 2005, s. 7.

⁴¹ Terry Eagleton, *Kuramdan Sonra*, (Çev. U. Abacı), İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2004, s. 22.

⁴² Angela McRobbie, *Postmodernizm ve Popüler Kültür*, (Çev. A. Özdek), İstanbul, Sarmal Yay., 1999, s. 100.

sınırları ve vizeleri kaldırmak için adeta yarışmaktalar. Artık günün moda deyiimiyle sınırsız yaşamak, bireysel bir talep olmaktan çıkarak toplumlar arasında da arzulanan bir gelişme olmaya başlamıştır.

Kurgulanmış ve pratiğe dökülmüş olan bu dünya tasavvurunun baş mimarları hiç şüphesiz ki küresel düzenden beslenen iktisadi güçlerdir. Bu güçlerin en temel stratejisi, bütünlüğü parçalara bölmek ve sınırları ortadan kaldırmak suretiyle dünyanın her tarafına yayılma imkânını bulmaktır. Adına küresel güçler dediğimiz bu iktisadi sınıflar, sadece mekânsal engelleri aşmak konusunda değil, aynı zamanda ulusal kültürleri de parçalamayı amaçlayan bir dizi politikayı hayata geçirmeye çalışmaktalar. Çünkü ulusal değerler, söz konusu güçlerin yayılmacı hedefleri için bazen engel teşkil edebilmektedir. Bu engeli aşmanın yolu, postmodern yazını da arkasını alarak varolan kültürel yapıyı, çoğulculuğu ve farklılığı birer kimlik siyasetine dönüştürmek ve bu siyaset üzerinden ulusal birliği parçalamaya çalışmaktır. Bundan dolayı kürselleşme taraftarları, bir yandan kültürel bakımdan homojen bir devlet mitini giderek daha fazla gerçeklikten uzaklaştırmakta,⁴³ diğer yandan her bir devletin içindeki farklı etnik kimlikleri daha fazla gündeme getirmektedir. Dolayısıyla küreselleştirici güçler açısından ulusal kimlikler, kendi içinde ne kadar küçük parçalara bölünürse, kendi hareket alanları da o derecede artacaktır inancını beslemekteler. Özellikle postmodern literatür, modernitenin hakikat algısına, kurum, değer ve yapılarına saldırırken aslında küreselleşme taraftarlarının ekmeğine yağ sürmektedir.

Bir ideoloji olarak postmodernizmin, farklılığı, heterojenliği ve her tür etnik ve dini kimliği öne çıkartması, başta ulus-devletin üniter yapısı olmak üzere ulusal bütünlüğü sağlayan her tür değerleri tartışılır hale getirmektedir. Nitekim söz konusu yazına bakıldığında, bir yandan farklılık ve heterojenliğin meşrulaştırıldığı, diğer yandan farklılıkların ayrıcalık mertebesine çıkarıldığı görülecektir. Bu ikircikli tutum, doğal olarak bazı kimlik ve değerlerin öteki toplumsal kesimlere dayatılması ve dolayısıyla despotizme zemin hazırlanması riskini de yaratacaktır.⁴⁴ Bir taraftan bütün toplumları benzeştirmeye ve bütünleştirmeye çalışırken, öte taraftan kutuplaşma potansiyelini içeren farklılaşmalara da göz kırpan bu süreç,⁴⁵ en çok kapitalizmin tüketim politikasına hizmet etmektedir. Bundan dolayı yukarıda de belirtildi gibi birçok düşünür, küreselleşmeye siyasi, askeri ve kültürel boyutlarından çok iktisadi yönüyle yaklaşmışlardır.

⁴³ Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 36.

⁴⁴ Ali Yaşar Sarıbay, "Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam", *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, (Der. F. Keyman-A.Yaşar Sarıbay), Ankara, Vadi Yayınları, 1998, s. 29-30.

⁴⁵ Sarıbay, *Modernitenin ironisi Olarak Globalleşme*, s. 11.

Gerçekten de günümüz dünya ekonomisi temel dinamikleri bakımından hâlâ iktisadi küreselleşmenin etkisi altındadır. Özellikle 1980'lerin başında siyasete, yeni sağın egemen olmaya başlaması; sosyal devlet modelinin çöpe atılmasına, devletin ekonomik yetkilerinin budanmasına ve piyasayı serbestleştiren neo-liberalizmin yükselişine zemin hazırlamıştır. Aslında küreselleşme, tam da bu düzenin kurumsal ve yapısal gerçekliğinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır denilebilir. Süreç, emek alanındaki esnekleşmeden kamu alanındaki özelleştirmeye, sermaye alanındaki monopolleşmeden dünya ticaretindeki serbestleşmeye⁴⁶ kadar ekonominin birçok veçhesini belirleyerek, mal, sermaye, hizmet, değer ve çıkarları akışkan ve kırılğan hâle getirmiştir. Reel ücretlerin düşürülmesi, sosyal güvencelerin kaldırılması, işsizliğin ve vergilerin artması, çalışma koşullarının kötüleşmesi ve sosyal korumanın devletsizleştirilmesi de yine iktisadi küreselleşmenin sonuçlarından sadece birkaçıdır.

Bu açılardan bakıldığında iktisadi küreselleşmeyi, temel iktisadi anlayışı sınırsız sermaye birikimi olan ve somut haliyle belli bir zaman ve mekânla sınırlı olmayan ama aynı zamanda tümleşik üretim etkinlikleri olarak başlayan tarihsel kapitalizmin bir devamı olarak görmek/okumak mümkündür.⁴⁷ Nitekim Küreselleşmeyi ekonomik gelişme olarak görenler, bunun kapitalizmin uluslararası alana yayılması olarak değerlendiriyorlar. Çoğu geleneksel sosyolojik yaklaşımlar ki, -bunların çoğu Marksist yaklaşımı öne çıkarıyorlar- konuya ticari açıdan bakmaktadırlar. Örneğin, günümüz Marksist teorinin en önemli simalarından biri olan Wallerstein, küreselleşmeyi, 400 yıl öncesinde başlayan kapitalist gelişmeye bağlar. Kapitalizmi de, bir dünya sisteminin entegrasyonu olarak görür. Ona göre kapitalizm, coğrafi sınırları aşmaya ihtiyaç duyar.⁴⁸ Kendi kabına sığmayarak sürekli büyümek, gelişmek ve yayılmak ister.

Harvey, bu durumu kapitalizmin bir zaferi olmaktan çok kendi sonunu hazırlayan bir gerçek son olduğu kanaatindedir. Ona göre kapitalizm, “sürekli olarak kendi faaliyetlerini kolaylaştıracak coğrafi mekânlar arar, zamanın bir noktasında bu mekânı tamamen yok etmek zorunda kalır ve yine zamanın başka bir kesitinde sonsuz sermaye birikimi açlığını doyuracak, tamamıyla farklı başka bir coğrafi mekân yaratır. İşte bu sermaye birikimi, yaratıcı yıkım (creative destructional) etkinliğinin tarihidir.”⁴⁹ Küreselleşmeyi kapitalizmin bir biçimi

⁴⁶ Thomas I. Palley, “Keynes’çilikten Neo-liberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması”, *Neoliberalizm*, (Haz. A.S.Filho-D. Johnston), İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 51.

⁴⁷ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev. N. Alpay), İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s. 16.

⁴⁸ Kate Nash, *Contemporary Political Sociology*, West Sussex, Blackwell Publishers, 2000, s. 47-48.

⁴⁹ David Harvey, *The New Imperialism*, New York, Oxford University Press, 2003, s. 100-101

olarak görenlerin ortak kanaati de tıpkı Harvey’de olduğu gibi sürecin, kendi içinde bir kısır döngü yaşayacağı ve her defasında yapısal krizlerle karşılaşacağı varsayımına dayanıyor. Marksist yaklaşımın özünü oluşturan bu tez, küreselleşmeyi de yakın bir zamanda kendi sonunu hazırlayacak adaletsiz bir düzen olarak görür. Çünkü iktisadi küreselleşmenin özünde, dünya kaynaklarının etkin biçimde kullanmak suretiyle sürekli üretim ve büyümenin sağlanması düşüncesi yatmaktadır. Oysa söz konusu kaynaklar, klasik iktisadın bir klişesiyle söylemek gerekirse, insan ihtiyaçları karşısında sınırlıdır.

Tasarruf, yatırım, kalkınma ve büyüme gibi iktisadi hedefler, doğadaki kaynakların sömürülmesini gerektireceği ve bu kaynakların potansiyeli de sınırlı olduğu için süreç, bir zaman diliminden sonra tıkanmaya mahkûmdur. Ama iktisadi küreselleşme anlayışı, bu gerçeği göz ardı ederek, arz öncelikli mali piyasayı daha fazla tasvip ve teşvik etmekte,⁵⁰ liberal ekonomik ilkeleri destekleyerek daha çok yatırım, daha çok üretim ve dolayısıyla daha çok tüketimi özendirmeye çalışmaktadır. Bununla da kalmayıp, dünyanın tek bir pazara dönüşmesini, devletin ekonomik faaliyetlerden el etek çekmesini ve küresel şirketlerin uluslar arası pazarı yönetmesini istemektedir.⁵¹ Dolayısıyla küreselleşme, hangi açıdan tanımlanırsa tanımlansın, sonuç itibariyle dünya ekonomik sistemin ortaya çıkışının bir uzantısı ve lokalizasyonu olduğunu,⁵² buna bağlı olarak kapitalizmin dünya çapında yaygınlaştığını ve ekonomi-politik açıdan baskın bir ideoloji haline geldiğini⁵³ göstermiştir.

Bu tespitler bize, küreselleşmenin iddia edildiği gibi yakın bir geçmişte ortaya çıkan ve sadece ekonomik ağların yaygınlaşmasını ifade eden bir süreç değil, kökleri Ortaçağ Avrupa’sına kadar giden ve rekabetçi kapitalizmin evrilmesiyle gelişen bir iktisadi düzen olduğu fikrini de vermektedir. Bu düzenin en önemli özelliği, yukarıda da belirtildiği gibi ulusal sınırların, sermayenin uzamsal ayrıcalıklarına getirdiği engelleri aşmak,⁵⁴ finansal güçlerin hareket ve eylem özgürlüğünün yoğunlaşmasını ve aynı şekilde sermayenin gayri şahsi hâkimiyetini tüm topluma ve tüm yerküreye yaymak suretiyle kapitalizmin bir yer-sizlik *non-placa*⁵⁵ haline gelmesini sağlamaktır. İktisadi liberalizmin yayılması ve derinleşmesi olarak da tanımlayabileceğimiz bu süreç, düşük ticaret bariyerleri ve döviz kontrollerine son vererek, yatırım sermayesinin daha serbest dolaşımını sağladığını ve artık hiçbir ulusal ekonominin tek başına işleyemediğini göstermiştir.

⁵⁰ Jurgen Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, (Çev. M. Beyaztaş), İst., Bakış Yay., 2002, s. 31.

⁵¹ Alin Joxe, *Kaos İmparatorluğu*, (Çev. I. Ergüden), İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 131.

⁵² Bryn S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, (Çev. İ.Kapaklıkaya), İst., Anka Yay., 2002, s. 26.

⁵³ Alain Touraine, *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, (Çev.O.Kunal), İst., YKY,2007, s. 41.

⁵⁴ Arif Dirlik, *Kriz, Kimlik ve Siyaset*, (Çev. S. Oğuz), İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 31.

⁵⁵ Michael Hardt-Antonio Negri, *Çokluk*, (Çev. B. Yıldırım), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 115.

Sonuç itibariyle iktisadi küreselleşmeyi, ulus-ötesi şirketlerin dünya ekonomisini belirlemesi ve yönlendirmesi olarak tanımlayabiliriz. Çünkü eskiden devletlerin tekelinde bulunan ekonomik faaliyetlerin birçoğu -üretim, tüketim, dağıtım, pazarlama, istihdam- artık bu şirketler eliyle yapılmaktadır. Örneğin, mali ve ticari düzeyde gerçekleşen mübadelelerin oranı ve yabancı ülkelere yönelik doğrudan yatırım akışı, 1980'lerden 1990'lara kadar dünya GSYİH'sının %0,4'ünden, %1,1'ine çıkmıştır.⁵⁶ 1990'larla birlikte çokuluslu şirketler; dünya ekonomisinin %70'den fazlasını ve doğrudan yabancı yatırımların da %75'inden fazlasını kontrol etmektedirler.⁵⁷ Yine 1993 yılında dünya genelinde yaratılan 23.000 milyar dolar tutarındaki GSYİH'nin 18.000 milyar dolarlık bölümünü, dünya nüfusunun sadece %20'sini barındıran sanayileşmiş ülkeler üretirken, toplam nüfusun %80'ine sahip az gelişmiş ülkeler, yalnızca 5000 milyar dolarlık üretimde bulunmuşlardır⁵⁸. Bunun en önemli nedeni, zengin ülkelerin kendi aralarındaki ticari ve mali engelleri kaldırarak, her tür mal, hizmet ve yatırımları rahatlıkla yapabilmeleri, buna karşın yoksul ülkelerin bu imkânlardan yararlanamamalarıdır.⁵⁹ Zaten batılı ülkeler, az gelişmiş toplumları daha çok ucuz işgücü ve hizmet sektöründe ara eleman ihtiyacını gideren pazarlar olarak görmektedir.

İktisadi küreselleşmenin vardığı boyut açısından en çarpıcı örnek, 2000'li yıllara girerken dünyadaki en büyük 100 ekonominin 51'ini devletlerin değil, çok uluslu şirketlerin temsil etmiş olmasıdır. Çeşitli ülkelerde şubeleri bulunan bu şirketlerin sayısı, 1970'te 7.000 iken, 2000 yılında 50.000'e yükselmiştir. Dünyanın en büyük 200 şirketi aynı zamanda dünya sanayi üretiminin yarısından fazlasını gerçekleştirmektedir. Önde gelen bu şirketlerin 142'si sadece -ABD, Japonya ve Almanya- da üstlenmişlerdir. Hatta bu şirketlerin finansal toplamaları bazı ülkelerin gayri safi milli hâsıllarından daha fazladır.⁶⁰ Bu şirketlerin yıllık ciroları ile bazı devletlerin yıllık milli gelirlerini karşılaştırmak açısından aşağıdaki örnek son derece düşündürücüdür.

⁵⁶ Marisol Touraine, *Alt Üst Olan Dünya*, (Çev. T. Ilgaz), Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997, s. 178-179.

⁵⁷ Serhat Yaşgöl, "Küreselleşme, Çokuluslu Şirketler ve Şirket Birleşmeleri: Dünya İlaç Endüstrisi Örneği", *Küreselleşme*, (Der. A. Soyak), İstanbul, Om Yayınevi, 2002, s. 248.

⁵⁸ Dönmez, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, s. 438-439.

⁵⁹ Dani Rodrik, *Globalization, Institutions and Economic Growth*, New Jersey, Princeton University Press, 2007, s. 207-240.

⁶⁰ Aytekin Yılmaz, *Romantizmden Gerçeğe Küreselleşme*, Ankara, Minima Yayıncılık, 2007, s. 136-137.

Bazı Ulus-ötesi şirketlerle Bazı ülkelerin Gelirlerinin Karşılaştırılması

Ülke	GSYİH (Milyon \$)	Şirketler	Satışlar (Milyon \$)
Danimarka	174.363	General Motors	176.558
Polonya	154.146	Wal-Mart	166.809
G. Afrika	131.127	Exxon Mobil	163.881
İsrail	99.068	Royal Dutch/Shell	105.366
İrlanda	84.861	IBM	87.548
Malezya	74.634	Siemens	75.337
Şili	71.092	Hitachi	71.858
Pakistan	59.880	Sony	60.052
Yeni Zelanda	53.622	Honda Motor	54.773
Macaristan	48.355	Credit Suisse	49.362

Kaynaklar: Satışlar: *Fortune*, 31 Temmuz 2000; GSYİH: *Dünya Bankası, World Development Report 2000*.

Küreselleşmenin Sıkıntıları

Küreselleşme, günümüz dünyasında kapitalist ekonomik sistemin yayılmasını ve uluslararası alanda hâkim olmasını sağlayan en önemli süreçtir. Bu süreç, özünde rekabeti ve kapitalist gelişmeyi barındıran ve esasen sermaye birikimi ve kârı artırmayı hedefleyen bir özellik taşır. Sanayileşmiş Batılı toplumlar, bu sürecin merkezinde yer alarak öncelikle mali sermayenin önündeki uluslararası bariyerleri kaldırmayı ve akabinde çevresel güçlerin kaynaklarını sömürmeyi hedeflemişlerdir. Bu yöndeki adımlar her ne kadar II. Dünya Savaşı sonrasında atılmışsa da, bir ekonomi-politik olarak kapitalizmin yayılması ve bir ideolojik güç olarak ortaya çıkması sosyalizmin çöküşünden sonradır. Nitekim neo-liberal politikalarla yeniden hayata döndürülmeye çalışılan kapitalizmin kurumsallaşma süreci de yine bu dönemde başlamıştır. İktisat literatürüne “Washington Uzlaşması” olarak geçen ve gelişmiş ülkeler tarafından kurulan IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Merkezi gibi örgütler bu sürecin bilinen ilk kurumlarıdır.

Bu kurumlar öncelikle gelişmekte olan ülkelerde; mali disiplin, ekonomik stabilizasyon, kamusal harcamaların kısılması, vergi reformu, özelleştirme, mülkiyet hakları⁶¹ ekonominin küreselleşmesi ve sermayenin liberalleşmesini sağlamaya çalışmışlardır. Yeni bir iktisadi ve siyasi düzen hedefleyen bu kurumlar, her şeyden önce sıkı maliye ve para politikalarını öne çıkartmışlardır. Söz konusu kurumlar, küreselleşme projesini hayata geçirmek ve sorunsuz bir biçimde işletmek amacıyla öncelikle şu politikalara ağırlık vermiştir:

- İdeolojilerin sonu geldi tezi ile bireyler ve toplumlar, ideolojisiz olduğu kadar alternatifsizmiş gibi gösterilen kapitalist sistem içinde hapsedilmeye çalışılmak,

⁶¹ Ahmet İnsel, *Neo-liberalizm*, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004, s. 15.

- Tarihin sonu geldi tezi ile ekonomik sistemlerin ve kapitalizmin evrelerini ve bu arada sosyal adalet politikalarını toplumsal hafızadan silmeye çalışmak,
- Bireysellik kısıktılarak, toplumsalcılık yaklaşımının dışlanmasını sağlamak,
- Alt kimlikler kısıktılarak, sınıf bilincinin geri plana atılmasına çalışmak,
- “Yönetim” sözcüğü yerine, teknolojinin çok geliştiği ve süreçlerin kısa sürede net olarak anlaşılacağı günümüz koşullarında “yönetişim” sözcüğü ikame edilerek, yukarıdan ve tek yönlü yönetim yerine, birlikte yönetim ya da yönetime aktif katılım gibi görüntüler oluşturulmaya çalışmak.⁶²

Emek karşısında sermayeden yana yeni bir düzeninin kurulmasını hedefleyen bu politikalar, özellikle 1980’lerden sonra neo-liberaller tarafından hararetle savunulmuş ve hükümetlere uygulatılmaya çalışılmıştır. Hatta küreselleşmenin, doğal, gerekli, olumlu, anlamlı ve kaçınılmaz bir süreç olduğuna ilişkin güçlü bir inanç da yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak, gelinen noktada birçok bilim adamının da itiraf ettiği gibi, kapitalist yayılmayı ve sermaye egemenliğini hedefleyen bu süreç, sonradan telafisi mümkün olmayan tahribatlara ki, -bunların başında çevre, doğal kaynaklar, nüfus, göç, yoksulluk gelmektedir – yol açmaktadır. Kloby’nin bu durumu özetleyen şu tespitine katılmamak mümkün değil.

Bugün küreselleşme her şeyden önce, “eşitsizliğe katkıda bulunuyor, geleneksel yaşam tarzlarına karşı bir tehdit, çok değerli toplumsal bağları aşındıran bir güç, dünya çapındaki şiddetli çatışmaların büyük bir ateşleyici, gezegenin sağlığına, mahremiyet ve sivil özgürlüklere karşı bir tehdit olarak görülüyor. Şimdiki haliyle küreselleşme, kutuplaşmanın - gelir, zenginlik ve gücün giderek bir uçta, yoksulluğun da diğer uçta toplandığı, dünyanın bölünmesinin -asıl nedenidir.”⁶³ Bu bağlamda özellikle çokuluslu şirketlerin artan rolleri, gelir dağılımı açısından zengin ülkelerin lehine, yoksul ülkelerin aleyhine bir durum yaratıyor.⁶⁴ Yukarıda da vurgulandığı gibi sermayenin sınır tanımaksızın yerkürenin her tarafına yayılması, ülkeler arasında varolan ekonomik eşitsizliği inanılmaz derecede artırıyor. Büyüme oranları, üretim endeksleri ve istihdam olanakları gelişmiş toplumların lehinde işlerken işsizlik, enflasyon ve yoksulluk üçüncü dünyanın kaderi olmaya devam ediyor.

Burada küreselleşmenin yarattığı sonuçların tümüne değinmemiz mümkün olmadığı için konunun sadece ekonomik yönü özellikle zengin ve yoksul toplumlar açısından

⁶² İzzettin Önder, “Küreselleşme Retoriği”, *Küreselleşme, Demokratikleşme: Türkiye Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2008, s. 32-35.

⁶³ Jerry Kloby, *Küreselleşmenin Sefaleti*, (Çev. O. Düz), İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2005, s. 11.

⁶⁴ Durmuş Özdemir, “Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler”, *Doğu Batı*, 18. Sayı, 2000, s. 243-244.

yaratılmış olan adaletsizliğe değineceğiz. Gerçekten de küresel düzenin aktörleri ki, -bunların başında uluslararası şirketler, mali ve finansal kurumlar gelmektedir- üretmeden tüketen ve batıya bağımlı hale gelen ülkeleri adeta sömürüyor. Çünkü batılı ülkelerin çokuluslu şirketleri hiçbir engelle karşılaşmadan ulusal pazarlara girmekte, oradaki ucuz emek, düşük prim ve uzun çalışma koşullarından yararlanmaktadır.

Benzer durum, finans sektörü için de geçerlidir. Üçüncü dünya ülkelerinde faiz oranlarının yüksek olması, Batılı spekülâtif sermayesinin hiçbir katma değer yaratmadan buralara akmasına yol açıyor. Çalışma koşullarının esnek olması, sendikalaşma ve sınıf bilincinin az olması ve hükümetlerin yatırım ve istihdam yaratmak için vergi muafiyetlerini tanınması, yabancı sermayenin hem, hareket alanını ve kapsamını genişletiyor hem de söz konusu koşulları taşıyan ülkelerde yatırımlar yapma olanakları artıyor. Örneğin, Almanya’da imalat sanayisindeki çalışmanın maliyeti, saatte 44 Mark (Euro) iken, bu maliyet Japonya’da 36 Mark (Euro), Polonya’da 3,5 Mark (Euro) Endonezya’da 1 Mark (Euro)’dur. Alman işçileri fabrikada, yılda 1600 saat çalışırken Japonlar, yaklaşık 2000 saat, Endonezya’lılar da 3000 saat çalışıyor. Ayrıca erişkin olmayanların ve çocukların çalışması Almanya’da nerdeyse hiç yokken Polonya’da az ama Endonezya’da çok yaygındır. Benzer şekilde çevre koruma yasaları Almanya ve Japonya’da çok katı iken, Polonya ve Endonezya’da oldukça esnektir.⁶⁵

Almanya gibi diğer OECD ülkeleri de benzer şekilde ticaret ve yatırım paylarını artırmakta, ucuz emeğe dayalı üretime yönelmektedirler. Başta Kuzey Amerika ve Batı Avrupa olmak üzere Avustralya ve Japonya’nın da dâhil olduğu ve dünya ekonomisinin belkemiğini oluşturan ülkeler, 1990’ların başında dünya ticaretinin yaklaşık %80’ini tek başlarına gerçekleştirmişlerdir.⁶⁶ Aynı şekilde sanayileşmiş batılı toplumların dünya nüfusu içindeki oranı yaklaşık %24 iken, dünyadaki işlenmiş enerji ve maden kaynaklarının yaklaşık %80’ini kullanmaktalar. Söz konusu kaynakların %33’ü ise dünya nüfusunun sadece %5’ini barındıran ABD tarafından tek başına tüketilmektedir.⁶⁷ Toplam yabancı yatırımların %80’ini Kuzey Amerika ve merkezi Avrupa ülkelerinin oluşturduğu bu düzen, sürekli kaynakları sömürülen halklara açlık, sefalet ve yoksulluk getirmiştir. Giddens’in yerinde belirttiği gibi küreselleşme, “bir avuç kişinin refah yoluyla hızla ilerlediği, çoğunluğun ise sefalet ve umutsuzluk içinde yaşamaya mahkûm olduğu bir kazananlar ve kaybedenler dünyası

⁶⁵ Luciano Gallino, *Küreselleşme ve Eşitsizlik*, (Çev. D. Kundakçı), Ankara, Dost Yayınları, 2007, s. 23-25.

⁶⁶ Paul Hirst-Grahame Thompson, *Küreselleşme Sorguluyor*, (Çev. Ç. Erdem-E. Yücel), Ankara, Dost Yayınları, 1992, s.31-9.

⁶⁷ Daniel J. Kevles, “Some Like It Hot”, *New York Review of Books*, 32. Sayı, s.31-39.

yaratmıştır.”⁶⁸ Kaybedenlerin ve kazananların hiç değişmediği bu dünyada, maalesef adaletsizlik ve eşitsizlik sürüp gitmiştir.

Eşitsizlik üzerine kurulu olan bu düzen, uluslararası ekonomi politikalarını da gelişmiş ülkelerin lehinde olacak şekilde düzenlemiştir. Örneğin, üretiminin küreselleştirilmesi politikası, en çok ithal ikameye dayalı gelişme stratejisini uygulayan azgelişmiş toplumları etkilemiştir. Bir nevi, “kendi yağında kavrulmuş sanayileşmeye” çalışan bu ülkeler, neoliberal politikaların devreye sokulmasıyla sürekli ithalat yapmak durumunda bırakılmışlardır. Ayrıca, sosyalist rejimlerin çökmesi ve buna bağlı olarak işçi sınıfının pasifleştirilmesi, kapitalizmin önündeki engellerin kaldırılmasının ve yabancı sermayenin kontrol edilemez biçimde istediği yere gidebilmesinin yolunu açmıştır. Ne var ki, azgelişmiş ülkeler, ithal ikameci sanayileşmenin yaşandığı dönemde yabancı sermayeye girişine ciddi engeller koymaya çalışırken, bu yeni dönemde yabancı sermayeyi nasıl çekebiliriz sorusuna cevap aramaya başlamışlardır.⁶⁹ Oysa burada unutulmuş ve dikkate alınmayan husus, teknolojik transfer, üretime dönük yatırım ve istihdam yaratacağı düşünülen yabancı sermayenin aslında spekülasyon bir sermaye ve faize endeksli sıcak bir para kaynağı olduğudur.

Bütün bu tespitler, küreselleşmenin aslında dil düzeyinde ortaya çıkan bir çarpıtma olduğunu göstermektedir. Zira globalleşme, mevsimlerin gelip geçmesi türünden herkese eşit mesafede duran nötr bir süreç/akış değildir.⁷⁰ Olması da beklenmemelidir. Çünkü dünya tarihinde güçlü olanlar, güçlü olmayanlar üzerinde her zaman tahakküm kurmuştur. Ama tarihin hiçbir döneminde günümüzde olduğu kadar sistemli bir tahakküm ve sömürü düzeni de oluşmamıştır. Hiç şüphesiz ki, bu tahakküm ve sömürü düzenini yaratan, besleyen ve devam ettiren, bizzat kapitalist sistemin kendisidir. Çünkü bu sistem, emek sömürüsüne dayanıyor. Küreselleşme ideolojisi ise, bu sistemi yaygınlaştırmak ve de meşrulaştırmak istemektedir. Ancak, rekabete ve sömürüye dayanan bu sistemin dünyada yarattığı eşitsizlik ve yoksulluk, kısa ve orta vadede olmasa bile uzun vadede bütün yerküreyi etkileyecektir.

Bu bağlamda küreselleşmenin yarattığı en önemli sonuç, adaletsiz bir dünya düzenini yaratmış/dayatmış olmasıdır denilebilir. Bir taraftan küresel düzenden beslenerek dünyadaki kaynakların çoğunu kullanan ve dolayısıyla hiçbir ekonomik sorun yaşamayan azınlık bir topluluk, öte taraftan ekonomik karanlık içinde yaşayan ve her geçen gün yoksulluğa ve sefaletle itilen büyük kitleler. Bu manzara, dünyada yaşayan milyarlarca insan için durumun

⁶⁸ Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, s.27.

⁶⁹ Coşkun Adalı, *Günümüz Kapitalizmi ve Devleti Üzerine*, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1997, s. 102-103.

⁷⁰ Kadir Cangızbay, *Globalleş(tir)me Terörü*, Ankara, Odak Yayın ve Dağıtım, 2003, s. 35.

ne kadar vahim olduğunu ve mevcut durumun devam etmesi halinde söz konusu kitlelerin daha da artacağını göstermektedir. Oysa küreselleşme masalı, dünyada her şeyin güllük gülistanlık içinde olduğunu, kapitalist sistemin, insanlara barış, huzur, refah ve zenginlik, liberal-demokrasinin de eşitlik, adalet ve özgürlük getirdiğini haykırmakta ama bu masala inananlar sadece inanmak isteyenlerle sınırlı kalmaktadır. Çünkü gerçekte, dünyanın barış içinde yaşayabilmesi, öncelikle sömürünün ve tahakkümün olmadığı adil bir dünya düzenin tesisi ile mümkündür. Küreselleşme, böyle bir dünya düzenini yaratmaya muktedir olmadığı gibi var olan eşitsizliği derinleştiren, yoksulluğu kronikleştiren, emek sömürsünü meşrulaştıran ve en kutuplaştıran bir süreci başlatmıştır. Bu süreç, sosyal devlet anlayışının terk edilmesi ve liberalizmin yeniden gündeme gelmesiyle sonuçlanmıştır.

Sosyal Devletin Çöküşü ve Neo-liberalizmin Yükselişi

Küreselleşmenin iktisadi ideolojisi olarak ortaya çıkan ve temel esprisini, devletin ekonomide; üretici, tüketici, dağıtıcı ve düzenleyici olmaktan çıkmasını, kamusal hizmetlerin özel sektöre bırakılmasını ve aynı zamanda politik gücün yerel otoriteler ve sivil toplum kuruluşlarıyla paylaşılmasını salık veren neoliberalizm, günümüz dünyasının adeta ekonomi-politiği haline gelmiştir. Neo-liberal politikaların, 80'lerle birlikte gündeme gelmesi hiç şüphesiz ki, o güne kadar hâkim olan sosyal devlet anlayışının gözden düşmesi ve yerine yeni sağ siyasetin egemen olmaya başlamasıyla ilişkilidir. Küreselleşme, bu süreçte hem liberal ve muhafazakâr değerleri içinde barındıran yeni bir siyaset tarzını öne çıkartmış hem de yenedünya düzenine uygun/uyumlu bir ekonomi-politik (neo-liberal) düzen yaratmıştır.

Bu düzenden önce Keynesgil model'in yarattığı sosyal devlet anlayışı, 1929 ekonomik krizin bir sonucu olarak gündeme gelmişti. Kriz, aynı zamanda dizginlenmeye niyeti olmayan kapitalizme de büyük bir sekte vurdu. Çünkü bunalım, hem mevcut iktisat politikaları ve kapitalist anlayışın krize girmesine hem de klasik liberal öğretinin ve dünya görüşünün yeniden sorgulanmasına yol açtı.⁷¹ Nitekim, New York Borsasının çökmesi ardından ortaya çıkan buhran, bütün dünyayı olumsuz yönde etkiledi. Bunun üzerine başta Amerika olmak üzere Avrupa'daki birçok devlet ki, -bunların başında Fransa, İtalya, İspanya gelmektedir- liberal iktisat politikalarından vazgeçmeye ve daha çok korumacı politikalar izlemeye başladılar. Başta devlet yöneticileri ve iktisatçılar olmak üzere yaşanan krizin nedenlerini araştıran herkes, söz konusu krizin yapısal nedenlerden kaynaklandığını ve çözüm olarak da

⁷¹ Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 85.

devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savundular. Bu düşüncüyü ilk dile getiren, yazdığı “Faiz ve Paranın Genel Teorisi” adlı eserde refah devlet modelini bir çözüm reçetesi olarak sunan Keynes oldu.

Bu eserle Keynes, sadece ekonomi alanındaki ortodoks görüşü yıkmakla kalmıyor, aynı zamanda krize giren kapitalizmi de kurtarmaya çalışıyordu.⁷² Nitekim kapitalizmin bir daha krize düşmemesi için öncelikle emek ve sermaye arasındaki ilişkinin daha özgür, adil ve eşitlikçi bir biçimde kurulmasını ve bu yapının sürdürülmesinde devlete daha önemli rollerin verilmesi gerektiğini belirtti. Keynes’e göre yaşanan kriz, pazar mekanizmasının liberallerin savunduğu gibi görünmez bir el yardımıyla kendi kendine işleyen bir mekanizma olmadığını göstermişti. Onun için sürecin sağlıklı işleyebilmesi, görünen bir elin (devletin) devreye girmesiyle mümkün olabilirdi. Bununla devletin ekonomiye müdahalesini meşrulaştıran Keynes, yapısal sorunların çözümünü, kamu harcamalarını artıracak, işsizlik ve vergileri azaltacak ve faiz oranlarını düşürecek hükümet önlemlerinde görüyordu.⁷³ Ayrıca, talebi yaratma konusunda devletin önemli bir rol oynayabileceğini, yaratılacak taleple birlikte ekonominin canlanacağını, artan üretimle tüketimin ve buna bağlı olarak istihdamın yaratılacağını⁷⁴ ve dolayısıyla işsizliğin azalacağını savunuyordu.

Bunun için de devletle birlikte özel sektörün, çalışan kesimlerin sosyal haklarını tanınması, sendikal örgütlenmeye izin vermesi, başta işsizlik olmak üzere eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik konularında sorumluluk alması gerektiğini dile getirdi. Böylece refah devleti modeli, piyasa kuvvetlerinin oyununu şu açılardan değiştirerek yeni bir devlet anlayışını ortaya çıkarttı.⁷⁵ Birincisi, yaptığı işin ya da sahip olduğu malın mülkün piyasa değerine bakılmaksızın bireylere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi sağlandı. İkincisi, bireysel ve ailevi krizlere yol açabilecek hastalık, yaşlılık ve işsizlik sorunları çözümlendi ve üçüncüsü, vatandaşlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese eşit bir biçimde sosyal hizmet olanakları sağlandı.

Refah devlet modelinin ayrıntılarına inildiğinde kapitalizmin bizzat devlet eliyle dizginlenmeye çalışıldığı görülecektir. Gerçekten de II. Dünya Savaşından sonra Avrupa ülkelerinde uygulanmaya başlanan ve 1970’lere kadar da önemli başarılar elde etmiş olan bu

⁷² John Kenneth Galbraith, *İktisat Tarihi*, (Çev. M. Günay), Ankara, Dost Yayınları, 2004, s. 194-216.

⁷³ Costas Lapavitsas, “Neoliberal Dönemde Anyolcu İktisat Kuramı”, *Neoliberalizm*, (Haz. A.S. Filho-D. Johnston), İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 63.

⁷⁴ Zeynep Zafir Benderli-Zeki İlker Görenel, “Neoliberal Ekonomi Politikalarının Latin Amerika Üzerindeki Etkileri”, İstanbul, *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, 1. Sayı, 2006, s. 183.

⁷⁵ Asa Briggs, “The Welfare State in Historical Perspective”, *European Journal of Sociology*, 2. Sayı, 1961, s. 221-258.

model,⁷⁶ içinde bir dizi sosyal, ekonomik ve kültürel pratikler barındırmıştır. Bu pratiklerin başında, devlete karşı bireyin ontolojik önceliğine yer veren bir anlayış gelmektedir. Sosyal ve ekonomik refahı artırmak, gelir adaletini sağlamak, işsizlik, yoksulluk, konut, ulaşım, barınma, altyapı, eğitim ve sağlık gibi alanlarda devlete sorumluluk yüklemek, yaşlılık, asgari ücret, sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik sistemini uygulamak noktasında eşitlikçi bir anlayış sergilenmiştir. Bunun için de başta fiyat istikrarı, tam istihdam ve büyümeyi, sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri gidermeyi ve kamusal hizmetleri sunmayı hedeflemiş olan bu model, her şeyden önce müdahaleci, düzenleyici ve girişimci bir devlet anlayışını da beraberinde getirmiştir.

Ancak, eşitlikçi ve paylaşımcı olan bu politikalar, zamanla devlete ağır bir sosyal maliyet de doğurmuştur. Devletin, başta sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler olmak üzere eğitim, sağlık ve altyapıya ayırdığı kaynaklar, belli bir süre sonra giderleri karşılanamayan ve sürekli açık veren bir bütçe gerçeğini ortaya çıkartmıştır. Aynı zamanda devletin bürokratik yapısını hantallaştıran ve sürekli büyüyen, ancak üretmeden tüketen yeni bir sınıfı da beslemiştir. Kamusal hizmetlerin özellikle sosyal güvenliğin devlet tarafından karşılanması, hem sosyal maliyetlerin artmasına, hem de kendilerini güvende hisseden bireylerin daha az çalışmasına, yatırımlar için gerekli tasarrufun ve finansmanın oluşamamasına dolayısıyla üretimin ve istihdamın yaratılamamasına yol açmıştır.⁷⁷ Bu durum yani giderleri karşılanamayan bir devlet yapısının ortaya çıkması; fiyatların yükselmesine, işsizlik oranlarının ve enflasyonun (stagflasyon) artmasına, büyüme ve verimlilik oranlarında önemli düşüşlerin yaşanmasına⁷⁸ ve bunların doğal sonucu olarak da ödemeler dengesinin bozulmasına yol açmıştır.

1970'lerin sonuna doğru geldiğinde sosyal devlet modelinin uygulandığı ülkelerde ekonomik sorunlar iyiden iyiye kendisini hissettirmeye başladı. Başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin yarısından çoğu bir finansal ve mali krizle karşı karşıydılar ve bu krizin en önemli nedeni hiç şüphesiz ki, kamusal harcamaların ulusal üretimin artış hızından çok daha yüksek olmasından kaynaklanıyordu.⁷⁹ Krizin faturasını refah devletinin dağıtıcılığı ve koruyuculuğuna bağlayan ve çözümü serbest piyasada arayan neo-liberaller, bu tarihten sonra rakipsiz bir hegemonya olarak dünya siyasetine yön vermeye

⁷⁶ Niklas Luhman, *Refah Devletlerinin Siyaset Teorisi*, (Çev. M. Beyaztaş), İstanbul, Bakış Yayınları, 2002.

⁷⁷ Coşkun Can Aktan, *Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 46-48.

⁷⁸ Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, İmge Yayınları, 1997, s. 120.

⁷⁹ Pierre Rosanvallon, *Refah Devletinin Krizi*, (Çev. B. Şahinli), Ankara, Dost Kitabevi, 2004, s. 9-22.

başladılar. Bu siyasetin teorisyenliğini yapan ve aynı zamanda ultra-liberaller olarak da bilinen Hayek ve Friedman, sosyal devletin yaşadığı krizi şu iki nedene bağlamışlardır:

Birincisi, işçi hareketlerinin artması, sendikal hareketlerin aşırı güçlenmesi ve bundan dolayı özel sermayenin yatırım yapmaması, ikincisi, müdahaleci ve korumacı devletin yüksek oranlı vergiler ve harcamalarla kaynakları israf etmesi ve hantal bir yapı sergilemiş olmasıydı. Bir yanda işçi hareketlerinin dayattığı yüksek reel ücretler, diğer yandan sermayeden alınan yüksek oranlı vergiler ve devletin ekonomik yaşama müdahalesi, hem kapitalist işletmelerin kar marjını düşürerek enflasyonu körüklemekteydi, hem de kapitalist girişimin önünü keserek yatırım ve istihdam olanaklarını kısımlıyordu. Bundan dolayı, söz konusu krizin aşılabilmesi ve kapitalizmin yeniden hâkim üretim tarzı olabilmesi için öncelikle sermayenin hareket alanını daraltan yapısal ve kurumsal engellerin ortadan kaldırılması, serbest rekabete dayalı piyasa mekanizmasının işletilmesi ve devletin fonksiyonlarının azaltılması gerekiyordu. İşte bu yüzden liberaller, bütün sorunların kökünde devletin müdahaleci ve korumacı yönünü görmüşlerdir.⁸⁰

Özünde bir ekonomi politik sistem olan neo-liberalizm, yukarıda da vurgulandığı gibi sermayenin devletin egemenliğinden çıkmasını, emek ve değer piyasa koşullarına bırakılmasını ve ekonomik faaliyetlerin serbest piyasa mekanizmasına havale edilmesini arzulayan bir anlayışı savunmuştur. Dolayısıyla bu siyaset tarzının temel özelliği, finansal hareketlerin alanını daraltan tüm ulusal ve uluslararası düzenlemeleri kaldırmak, devleti kamusal çıkar adına uyguladığı sosyal politiklardan vazgeçirtmek, sermayenin liberalizasyonunu sağlayarak kendi kendine işleyen bir piyasa mekanizmasını yaratmak ve dünyanın her yerine kademe kademe yayılarak kendisini de küreselleştirmektir.⁸¹

Ultra-liberallerin, korumacı ve kayırcı devlet anlayışına duydukları alerjinin temel nedeni de, devletin başta ekonomi olmak üzere, sosyal ve kültürel yaşama müdahale etmek istemesidir. Çünkü neo-liberaller açısından devletin başat bir aktör olarak bu süreçlerde yer alması, hem iktisadi kalkınma ve refahı, hem de bireysel girişim ve rekabeti engelleyecektir. Örneğin, F. Hayek, devletin ekonomiye müdahalesinin doğal sonucunun; kumanda ekonomisi, bireysel özgürlük kaybı ve girişim ruhunun ortadan kaldıracağını ve dolayısıyla bu durumun kaçınılmaz sonucunun köleliğe neden olacağını,⁸² 1940'larda yazdığı "kölelik yolu" adlı eserinde belirtmiştir. Onun için ultra-liberallerin amentüsü, her zaman özelleştirme ve

⁸⁰ Fikret Başkaya, *Küreselleşmenin Karanlık Bilançosu*, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2002, s. 24-27.

⁸¹ Gerard Dumênil-Dominique Lëvy, *Kapitalizmin Marksist İktisadi*, (Çev. S. Pelek), İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 42-43.

⁸² Friedrich A. Von Hayek, *Kölelik Yolu*, (Çev. T. Feyzioğlu-Y. Arsan), Ankara, Liberte Yayınları, 2004.

piyasa ekonomisi⁸³ olmuştur. Bu anlayışı toplumsal yaşamın her alanında uygulamak ise öncelikli amaç kabul edilmiştir.⁸⁴

Devletin kamu otoritesine, ekonomik ve toplumsal sorunlara yönelik her tür müdahalesine muhalefet eden ve minimal devlet felsefesine inanan ultra-liberaller- ki, bunların başında, F. Hayek, M.Friedman ve L.V.Mises gelir- devlete karşı duydukları güvensizliği ve piyasaya olan inançlarını radikal bir biçimde dile getirmekten çekinmemişlerdir. Hatta devletin sadece üretim, tüketim, pazarlama, dağıtım ve istihdam gibi ekonomik faaliyetlerde değil, aynı zamanda eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, altyapı gibi temel hizmetlerde de geri çekilmesi ve söz konusu alanları özel sektöre bırakmasını salık vermişlerdir. Örneğin Friedman, devletin eğitim hizmetleri vermesinin son derece sakıncalı hatta zararlı olacağını düşünmüştür. Ona göre, piyasa zaten yeterli ve nitelikli bir eğitim hizmeti verebilir ve devletin bu yönde yapacağı herhangi bir girişim, hem toplumsal kaynakların israfını artıracak, hem de fırsat eşitliğini bozacaktır.⁸⁵ İşi daha da ileriye götüren Nozick, “Anarşi, Devlet ve Ütopya” adlı eserinde, devletin ontolojik realitesini bile kabul etmeye yanaşmamış, devletin varlık nedenini sadece güvenlikle sınırlı tutarak ona “gece bekçiliği”⁸⁶ rolünü yeterli görmüştür.

Dolayısıyla neo-liberal anlayışın temel felsefesi; piyasayı yüceltmek, kamusal yarara karşı bireysel çıkarı öncelemek, sermaye gücü karşısında emek piyasasını esnekletmek⁸⁷ ve işgücü maliyetlerini düşürmek şeklinde özetlenebilir. Nitekim kendiliğinden işleyen bir piyasanın erdemlerini savunarak devletin fonksiyonelliğini asgari düzeye indirmesini talep eden ve hem uluslararası mali ve siyasi kuruluşları hem de ulusal devletler aracılığıyla kendini dünyaya dayatan neo-liberal politikalar,⁸⁸ bir fikir ve pratikler bütünü olarak şu temel ilkeleriyle öne çıkmıştır.

- Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi,
- Ekonomideki düzenlemelere son verilmesi,
- Ticaret ve sanayinin liberalleşmesi,
- Vergilerde büyük indirim yapılması,

⁸³ Harvey, *The New Imperialism*, 2003.

⁸⁴ Alfredo Saad- Filho Deborah Johnston, *Neoliberalizm*, (Çev. Ş. Başlı- T. Öncel), İstanbul, Yordam Kitap, 2007, s. 19.

⁸⁵ Francisco Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, (Çev. B. Arıbaş), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 173.

⁸⁶ Robert Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, (Çev. A. Oktay), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2006.

⁸⁷ Nergis Mütevellioğlu-Sayım Işık, “Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, (Der. N.Mütevellioğlu-S.Sönmez), İstanbul, İst., Bilgi Üniv. Yay., 2009, s.160.

⁸⁸ Zeynep Gambetti, “İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 40. Sayı, 2009, s. 146.

- İşsizliği arttırma riski söz konusu olsa bile, enflasyonu denetim altında tutmak için ‘parasalci’ önlemlerin alınması,
- Örgütlü işgücü üzerindeki sıkı denetimin sağlanması,
- Kamu harcamalarının, özellikle de sosyal harcamaların kısılması,
- Devletin küçültülmesi,
- Uluslararası piyasaların gelişmesi,
- Küresel finans akışları üzerindeki denetimlerin kaldırılması⁸⁹

Neo-liberalizmin bu ilkeleri, neredeyse katıksız bir ütopya sunmakta, devletin pasifleştirilmesi, etkisizleştirilmesi ve ekonomik açıdan küçültülmesini hedeflemekte ve adeta sermayenin krallığına şapka çıkartmaktadır. Nitekim bir ekonomi-politik doktrin olarak da neo-liberlizm, tüm dünyada egemen bir konuma gelmeyi ve özellikle reel sosyalizmin çöküşüyle birlikte alternatifsiz bir sistem olmayı başarmıştır. Bu sistemi başarıya götüren en önemli şey, yasalar ve kısıtlamalar aracılığıyla devletin küçültülmüş olmasıdır. Çünkü yukarıda da vurgulandığı üzere neo-liberaller, yaşanmakta olan bütün ekonomik ve sosyal krizlerin nedenini bizzat devletin kendisinde görmüşlerdir. Onlara göre devlet, toplumu kendi iç dinamiklerine bırakmamakta, girişim özgürlüğü, üretkenliği ve serbest rekabeti ortadan kaldırarak yapısal krizlere neden olmaktadır. Şayet, piyasa kendi işleyişine bırakılır ve serbest rekabet koşulları sağlanırsa, istikrar ve refah kendiliğinden gerçekleşmiş olacaktır.

Bunun için de dünyadaki bütün piyasaların birleşmeleri, devlet, sivil toplum ve sendikaların müdahaleden kaçınmaları gerekir. Mali piyasalar serbest olursa, sermayenin dünya çapındaki hareket alanı genişleyebilir ve böylece piyasa daha etkin çalışabilir.⁹⁰ Aslında söz konusu edilen piyasa, herkese açık olan ve her isteyen rahatlıkla girip çıkabildiği bir piyasa değildir. Zira piyasa, kendi iç işleyişi açısından monopol bir özellik taşır. Sermayenin tekelleştiği bir ortamda serbest rekabetin gerçekleşmesi de mümkün değildir. ‘Bütün yollar Roma’ya çıkar’ değişinde olduğu gibi, günümüzün küreselleşen dünyasında da bütün koşullar, sermayenin lehinde işlemektedir. Ultra-liberallerin piyasaya ilişkin besledikleri katıksız inanç, aslında büyük şirketlerin ve uluslararası firmaların egemenlik alanlarının artmasını istemelerindedir.

Wallerstein’ın de yerinde belirttiği gibi, liberaller çoğunluğa karşı genelde azınlığı savunmuşlardır. Ama liberallerin savunduğu grup azınlığı değil, simgesel azınlıktır;

⁸⁹ Manfred B. Steger, *Globalization*, London, Oxford University Press, 2003, s. 13.

⁹⁰ Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 16.

kalabalığa karşı kahraman rasyonel bireydir, yani kendisidir.⁹¹ Onun için neo-liberal söylem, ilkelerine uygun olarak tüm sınırların ticarete, sermayeye ve işçi göçüne eşzamanlı olarak açılmasını önermektedir. Çünkü işçi göçü, sermaye kadar hareketli değildir. Ucuz emek gücünün olduğu yere giden sermaye vardır.⁹² Ancak, bu politikalar “sermaye ve teknoloji akımlarını ve mali piyasaları alabildiğince serbestleştirirken, emeğin ülkelerarası akışkanlığına da önemli sınırlar getirmektedir. İşgücü piyasalarının esnekliği ön planda tutularak emeğin, sermayenin gücü karşısında uzun mücadeleler sonunda bugüne kadar sağlayabildiği sosyal güvenlik, asgari ücret, sendikalaşma, işsizlik sigortası, iş güvenliği gibi koruma araçlarının önemli ölçüde aşınmasına ve giderek etkisizleşmesine göz yummaktadır.”⁹³ Onun için neo-liberal literatürde en çok kullanılan kavramlar, liberalizasyon, deregülasyon, dereglemantasyon ve privatizasyondur.⁹⁴ Bu sloganların arkasında yatan temel düşünce, kapitalist sistemin alabildiğine genişlemesi, sermaye gücü karşısında hiçbir engelin bırakılmaması, işgücü ve emek piyasasının esnekleştirilmesi ve bütün bunların sonucunda neo-liberal küreselleşmenin mutlak zaferini ilan etmesidir.

Gerek klasikler gerekse neo-liberallerin tanrı kelamı gibi kabul ettikleri, “bırakınız yapınlar” anlayışta ısrar etmelerinin nedeni de budur.⁹⁵ Çünkü “bırakınız yapınlar”cı - *laissez-faire*- anlayışının temel esprisi, yukarıda da vurgulandı, emeğin fiyatının piyasada belirlenmesi, paranın otomatik bir mekanizma yardımıyla yaratılması ve malların engellenmeden ve ayrıcalık tanınmadan ülkeler arasında özgürce hareket edebilmesini sağlamıştır.⁹⁶ Küreselleşme ideolojisi, tam da bu mantığı esas alan bir ekonomik düzeni dayatmakta ve bu açıdan neo-liberalizme hizmet etmektedir. Kanaatimizce burada sorulması gereken iki temel soru var:

Bunlardan birincisi, 1979’da Thatcher ve 1980’de Reagan’ın seçimleri kazanmasıyla birlikte neo-liberal iktisat politikalarının acımasız bir biçimde uygulanmasının nasıl bir dünya düzeni yarattığını bilmek, ikincisi de bu süreçte küreselleşme dilinin semantiğini iyi anlayarak esasen yaratılmak istenen düzenin kime, nasıl hizmet etmeyi amaçladığını ortaya koymaktır. Bu sorulara cevap bulmak kolay olmasa da günümüzün egemen ideolojileri tarafından yaratılan düzensizlik, adaletsizlik ve eşitsizliğin gelecekte bütün dünyayı etkileyeceği açıktır. Özellikle üretkenliğin ve rekabetin ilahlaştırıldığı, kazananın kültleştirildiği ve etik kinizmin

⁹¹ Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, (Çev. T. Birkan), İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 107.

⁹² Samir Amin, *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*, (Çev. V. Erenus), İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s.106.

⁹³ Fikret Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 317.

⁹⁴ Fikret Başkaya, *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2005, s. 99.

⁹⁵ Immanuel Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, (Çev. E. Öz), İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 99.

⁹⁶ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, (Çev. A. Buğra), İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.196.

öne çıkartıldığı⁹⁷ bir dünya düzeninde güven, barış ve huzuru beklemek safdillik olur. Bütün bu değerlendirmeler bize, küreselleşmenin aslında neoliberal siyasetin egemenliğini meşrulaştıran bir araç/süreç olduğunu, ultra-liberalizmin devlete yönelik teorik düşmanlığının temelinde, devletin piyasaya ve dolayısıyla sosyal yaşama müdahale etmek istemesi olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Hiç şüphesiz günümüz dünyasının en fazla tartıştığı konuların başında küreselleşme ve küreselleşmenin ekonomik, siyasi ve kültürel boyutları gelmektedir. Ancak, küreselleşmeyle ilgili tartışmaların odak noktasını genellikle ekonomik boyut oluşturmaktadır. Çünkü küreselleşme, öncelikle ekonomi-politiği olan, belirli dinamikler tarafından oluşturulmuş bulunan ve özünde uluslararası sermayeyi egemen kılmaya çalışan yeni bir dünya düzeni adıdır. Bu yeni düzen, kendi içinde son derece karışık ve karmaşık bir yapı göstermektedir. Bu yapıyı anlamak ve de anlamlandırmak kolay olmasa gerek. Nitekim küreselleşmenin *neliğine* ilişkin tartışmalar ve sorular hala sürüp gitmektedir. Bu sorulardan bir kaçısı şunlardır: Küreselleşmenin dinamikleri nelerdir?, Küreselleşme, modernleşmenin bir sonucu mudur, yoksa kendi başına yeni bir gerçeklik midir?, Küreselleşme süreci kime hizmet etmektedir?, Küreselleşme, yeni eşitsizlik ve hiyerarşi biçimleri yaratmakta mıdır? Bu soruların ortak yanı küreselliğin aslında; yeni bir düzen, ideoloji, yönetim ve mantık fikrini içerdiğidir.

Bu makale bir yandan bu sorulara cevap bulmaya çalışırken, diğer yandan küreselleşmenin ekonomisi ve politikası üzerinde durmuştur. Konuya tarihsel ve sosyolojik bir açıdan yaklaşmış olup, öncelikle temel bir tezden hareket edilmiştir. Bu tez, küreselleşmenin kimi çevrelerin iddia ettiği gibi kendiliğinden ortaya çıkan veya modernitenin bir evresi olarak meydana gelen tarihsel bir süreç olmadığı ve kavramsal olarak da masumane bir içerik taşımadığı tespitine dayanmıştır. Ve özünde kapitalist ekonomik sistemin gücünü pekiştiren bir küreselleşme mitinin yaratılmaya çalışıldığı gerçeğine vurgu yapılmıştır. Çünkü dünyamız, tarihin hiçbir döneminde bu kadar hızlı bir değişim ve dönüşüme maruz bırakılmamıştı ve kendi içinde bu kadar keskin bir hiyerarşik düzene de sahne olmamıştı. Aynı şekilde bugün dünyamız her zamankinden daha fazla yoksul insan barındırmaktadır. Dünyamız, kendi içinde fiziksel, ekonomik ve politik açıdan adeta iki ayrı parçaya bölünmüştür. Ekvatorun kuzeyinde kalan coğrafya, dünyanın en zengin ve en güçlü

⁹⁷ Bauman, *Siyaset Arayışı*, s. 136.

devletlerini içine alırken, ekvatorun güneyinde en yoksul ve en güçsüz devlet bulunmaktadır. Küreselleşme politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu durum, insanlığın geleceği açısından son derece ürkütücü bir tablo sunuyor.

Günümüz dünyasının önemli tarihçilerinden biri olan Hobsbawm, bu durumu betimlerken yüzyılımızı “aşırılıklar çağı” olarak nitelemiştir. Gerçekten de içinde bulunduğumuz küresel çağ, dünya tarihinin hem en uzun, hem de en kısa evresini oluşturmaktadır. Çünkü bu dönem, milyonlarca insanın ölümüne bir o kadar da maddi kayba yol açan birinci ve ikinci dünya savaşlarına sahne olmuş, hemen akabinde başlayan soğuk savaş dönemi de, dünyaya sürekli bir savaş hâlini yaşatmıştır. Rusya’nın çökmesiyle birlikte dünyamız yeni bir sürece girerken, bu sürecin politik liderliğini yeni bir dünya düzeni kuracağını söyleyen Amerika yapmıştır. Bu yenedünya düzeninin iki önemli sonucu oldu. Birincisi, II. Dünya Savaşından sonra başta merkezi Avrupa ülkeleri olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde uygulanan refah devleti modeli ve bu modeli benimseyen sosyal demokrat hükümetlerin çöküşü yaşandı. İkincisi, Amerika ve İngiltere’nin başını çektiği fakat daha sonra birçok ülkede de kabul gören yeni sağ siyaset anlayışı hâkim olmaya başladı.

Amerika’nın çıkarları ekseninde şekillenen bu yeni sağ siyaset, kendisini en çok ekonomi alanında hissettirdi. Kalın gümrük duvarıyla korunan ulus-devletler, kapılarını küreselleşme sürecinin neo-liberal politikalarına açtılar. Sosyal devletin yaşadığı krizi bahane eden ulus-ötesi şirketler, siyasete baskı yaparak, sermayenin lehinde yeni bir düzenin tesis edilmesini gündeme getirdiler. Bu düzen devletten; koruyucu ve denetleyici olma ve kamu hizmetlerini sunma özelliğinden vazgeçmesini, sınırlı yetkilere haiz kılınmak suretiyle jandarma devleti rolüyle yetinmesini, hiçbir müdahaleye maruz kalmadan ve kendi kuralları içinde işleyen serbest rekabete dayalı bir piyasa ekonomisini uygulamasını, uluslararası mali sermayenin hareket alanını daraltan her tür engeli ortadan kaldırmasını ve kamu kurumlarının özelleştirmesini talep ettiler.

Neo-liberalizmin ilkelerini de oluşturan bu talepler, kaynağını Adam Smith’in “Ulusların Zenginliği” adlı eserinden alır. Nitekim günümüzde uygulanan liberal politikaların çoğu da, bu eserdeki temel tezlere dayanır. Bu tezler, refahın ve kalkınmanın, ancak ticaretin serbestleştirilmesiyle mümkün olabileceğini iddia eder. Smith’e göre birey herhangi bir ekonomik faaliyette bulunduğu anda sadece kendisi için değil, aynı zamanda ötekiler için de bunu yapmış olur. Akılcı ve kendi çıkarını gözeterek bu faaliyette bulunanlar, “görünmeyen bir el” yardımıyla ortak bir çıkarı oluştururlar. Dolayısıyla burada hiç kimseye müdahale etmeme prensibi önemlidir. Şayet devlet dahi herhangi bir kişi, kurum veya grup müdahalede

bulunursa o zaman düzeni ayakta tutan ilkeler çiğnenmiş ve doğal uyum bozulmuş olur. Bundan dolayı liberaller, koruyucu devlet anlayışını reddetmişlerdir. Ve 1980 dönemi liberaller açısından tarihsel bir dönüm noktasıdır.

Bu dönemde sosyal devletin çökmesi, neo-liberallere, küreselleşme adı altında siyasete müdahale etme ve ekonomi politikaları yönlendirme fırsatını tanıdı. Böylece neo-liberalizm, hem bireylerin refah devletinde elde ettikleri sosyal ve ekonomik kazanımlardan, hem de devletin kamu refahı sağlama yönündeki misyonundan geri adım attırdı. Yapısal uyum politikaları adı altında devletin görev ve sorumlulukları yeniden tanımlandı. Artık, vatandaşa hizmet götüren, yoksula yardım eden, sağlık, eğitim ve altyapı gibi hizmetler sunan bir devlet anlayışı söz konusu olamazdı. Neo-liberal felsefe, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetleri de bireysel bir yatırım olarak gördüğü için bu hizmetleri sağlama görevini özel sektöre havale etti. Nitekim özelleştirme politikalarıyla söz konusu hizmetler devletin tasarrufundan çıktı. Bu hizmetleri, ancak gücü yeten ve parası olanlar alabilirken, ihtiyaç sahipleri ve yoksul kesimler bundan mahrum bırakıldılar.

Günümüz dünyasında neo-liberal politikaların başarıya ulaşması, kapitalizmin geldiği aşama açısından da son derece düşündürücüdür. Nitekim sürece eleştirel bakanlar, neo-liberal küreselleşmenin, aslında kapitalist sistemin tarihsel bunalımı olduğunu görmekteler. Çünkü kapitalist birikim rejimi, her dönemde olduğu gibi bugün de emeği sömürerek ayakta durmaktadır. Küreselleşme ideolojisi, bu sömürü düzenini sermaye lehinde meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bütün mesele, tarihsel kapitalizmin, doğasında bulunan sürekli büyüme, genişleme, yayılma ve dolayısıyla egemen olma fikrini hayata geçirmek istemesidir. Bu mücadele, emek ve sermaye arasında gerçekleşen sınıfsal bir mücadeledir. Küreselleşmeye de, neo-liberal politikaların uluslararası alanda genişlemesini ve yaşanan mücadelenin sermaye lehinde sonuçlanmasını hedefleyen bir süreç olarak bakmak gerekir.

Kaynaklar

- Adalı, Coşkun, *Günümüz Kapitalizmi ve Devleti Üzerine*, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1997.
Adda, Jaques, *Ekonominin Küreselleşmesi*, (Çev. S. İnce), İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
Aktan, Coşkun Can, *Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete*, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999.
Amin, Samir, *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*, (Çev.V.Erenus), İst., Sarmal Yay., 1999.
Appadurai, Arjun, *Modernity At Large*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1996.
Başkaya, Fikret, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, İmge Yayınları, 1997.
-----, *Küreselleşmenin Karanlık Bilançosu*, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2002.

- , *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2005.
- Bauman, Zygmunt, *Bireyselleşmiş Toplum*, (Çev. Y. Alogan), İstanbul, Ayrıntı Yay., 2001.
- , *Küreselleşme*, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999.
- , *Siyaset Arayışı*, (Çev. T. Birkan), İstanbul, Metis Yayınları, 2000.
- Beck, Ulrich, *Risk Society: Towards a New Modernity*, London, Sage Publications, 1992.
- Berger, Peter L., “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, *Bin Bir Küreselleşme*, (Çev. A. Ortaç), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.
- Briggs, Asa, “The Welfare State in Historical Perspective”, *European Journal of Sociology*, 2. Sayı, 1961.
- Cangızbay, Kadir, *Globalleş(tir)me Terörü*, Ankara, Odak Yayın ve Dağıtım, 2003.
- Castells, Manuel, *Ağ Toplumunun Yükselişi*, (Çev. E. Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Chomsky, Noam, *Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, (Çev. M. E. Sakıncı), Ankara, Ütopya Yayınları, 2001.
- Colâs, Alejandro, “Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler”, *Neoliberalizm*, (Çev. Ş. Başlı - T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul, 2007.
- Davutoğlu, Ahmet, *Küresel Bunalım*, İstanbul, Küre Yayınları, 2000.
- Dirlik, Arif, *Kriz, Kimlik ve Siyaset*, (Çev. S. Oğuz), İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Dumênil, Gerard - Lêvy, Dominique, *Kapitalizmin Marksist İktisadı*, (Çev. S. Pelek), İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Eagleton, Terry, *Kuramdan Sonra*, (Çev. U. Abacı), İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2004.
- Falk, Richard, *Yırtıcı Küreselleşme*, (Çev. A. Çaksu), İstanbul, Küre Yayınları, 2002.
- Fukuyama, Francis, *Devlet İnşası*, (Çev. D. Çetinkasap), İstanbul, Remzi Kitapevi, 2005.
- , *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Z. Dicleli), İstanbul, Gün Yay., 1999.
- Galbraith, John Kenneth, *İktisat Tarihi*, (Çev. M. Günay), Ankara, Dost Yayınları, 2004.
- Gallino, Luciano, *Küreselleşme ve Eşitsizlik*, (Çev. D. Kundakçı), Ankara, Dost Yay., 2007.
- Gambetti, Zeynep, “İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 40. Sayı, 2009.
- Anthony, Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, (Çev. O. Akınhay), İst., Alfa Yay., 2000.
- , *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. E. Kuşdil), İstanbul, Ayrıntı Yay., 1998.
- Gorz, André, *Yaşadığımız Sefalet*, (Çev. N. Tural), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Habermas, Jurgen, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, (Çev. M. Beyaztaş), İstanbul, Bakış Yayınları, 2002.
- , *İletişimsel Eylem Kuramı*, (Çev. M. Tüzel), İstanbul, Kabalcı Yay., 2001.
- Hardt, Michael-Negri, Antonio, *İmparatorluk*, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yay., 2000.
- , *Çokluk*, (Çev. B. Yıldırım), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, (Çev. S. Savran), İstanbul, Metis Yayınları, 1999.
- , *The New Imperialism*, New York, Oxford University Press, 2003.
- Hayek, Friedrich, *Kölelik Yolu*, (Çev. T. Feyzioğlu-Y. Arsan), Ankara, Liberte Yay., 2004.
- Held, David, vd., “Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek”, *Küresel Dönüşümler*, (Çev. A. R. Güngen vd), İstanbul, Phoenix Yayınevi, 2008.
- Heywood, Andrew, *Politics*, New York, Palgrave Macmillan Press, 2007.
- Hirst, Paul-Thompson, Grahame, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, (Çev. Ç. Erdem - E. Yücel), Ankara, Dost Yayınları, 1992.
- Hoogvelt, Ankie, *Globalization and the Postcolonial World*, London, Macmillan, 1997.
- İnsel, Ahmet, *Neo-liberalizm*, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004.
- Joxe, Alin, *Kaos İmparatorluğu*, (Çev. I. Ergüden), İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Kazgan, Gülten, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv., Yay., 2002.

- Kevles, Daniel J., "Some Like It Hot", *New York Review of Books*, 32. Sayı.
- Kloby, Jerry, *Küreselleşmenin Sefaleti*, (Çev. O. Düz), İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2005.
- Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Lapavitsas, Costas, "Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı", *Neoliberalizm*, (Haz. A. S. Filho - D. Johnston), İstanbul, Yordam Kitap, 2007.
- Luhman, Niklas, *Refah Devletlerinin Siyaset Teorisi*, (Çev. M. Beyaztaş), İst., Bakış Yay., 2002.
- McGrew, Anthony - Held, David, *Globalizatio-Anti-Globalization*, Cambridge, Polity Press, 2007.
- McRobbie, Angela, *Postmodernizm ve Popüler Kültür*, (Çev. A. Özdek), İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999.
- Mütevellioğlu, Nergis - Işık, Sayım, "Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, (Der. N. Mütevellioğlu-S. Sönmez), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Nash, Kate, *Contemporary Political Sociology*, West Sussex, Blackwell Publishers, 2000.
- Nozick, Robert, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, (Çev. A. Oktay), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Önder, İzzettin, "Küreselleşme Retoriği", *Küreselleşme, Demokratikleşme: Türkiye Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2008.
- Özdemir, Durmuş, "Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler", *Doğu Batı*, 18. Sayı, 2000.
- Palley, Thomas I., "Keynes'çilikten Neo-liberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması", *Neoliberalizm*, (Haz. A.S.Filho-D. Johnston), İstanbul, Yordam Kitap, 2007.
- Polanyi, Karl, *Büyük Dönüşüm*, (Çev. A. Buğra), İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Robertson, Roland, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London, Sage Publications, 1995.
- Rodrik, Dani, "Küreselleşme Çok mu İleri Gitti?", *Küresel Dönüşümler*, (Çev. A. R. Güngen), Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008.
- , *Globalization, Institutions and Economic Growth*, New Jersey, Princeton University Press, 2007.
- Rosanvallon, Pierre, *Refah Devletinin Krizi*, (Çev. B. Şahinli), Ankara, Dost Kitabevi, 2004.
- Saad, Alfredo - Deborah Johnston, Filho, *Neoliberalizm*, (Çev. Ş. Başlı- T. Öncel), İstanbul, Yordam Kitap, 2007.
- Sarıbay, Ali Yaşar, "Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam", *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, (Der. F. Keyman-A. Yaşar Sarıbay), Ankara, Vadi Yayınları, 1998.
- , *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, İstanbul, Everest Yay., 2004.
- Savran, Sungur, *Kod Adı Küreselleşme*, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.
- Sönmez, Sinan, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.
- Stearns, Peter, *Globalization In World History*, London, Routledge, 2009.
- Steger, Manfred B., *Globalization*, London, Oxford University Press, 2003.
- Şaylan, Gencay, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- Şenses, Fikret, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Tomlinson, John, *Kültürel Emperyalizm*, (Çev. E. Zeybekoğlu), İstanbul, Ayrıntı Yay., 1999.
- , *Küreselleşme ve Kültür*, (Çev. A. Eker), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Touraine, Alain, *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, (Çev. O. Kunal), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Touraine, Marisol, *Alt Üst Olan Dünya*, (Çev. T. Ilgaz), Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997.
- Turner, Bryn S., *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, (Çev. İ. Kapaklıkaya), İstanbul, Anka Yayınları, 2002.
- Vergara, Francisco, *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, (Çev. B. Arıbaş), İst., İletişim Yay., 2006.

Duman, M., Z. (2011). Neo-liberal küreselleşmenin zaferi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda].
8:1. Erişim: <http://www.InsanBilimleri.com>

Virilio, Paul, *Enformasyon Bombası*, (Çev. K. Şahin), İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

Wallerstein, Immanuel, *Liberalizmden Sonra*, (Çev. E. Öz), İstanbul, Metis Yayınları, 1998.

-----, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, (Çev.T.Birkan), İst.,Metis Yayınları, 2000.

-----, *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev. N. Alpay), İstanbul, Metis Yayınları, 2002.

Yaşgöl, Serhat, “Küreselleşme, Çokuluslu Şirketler ve Şirket Birleşmeleri: Dünya İlaç Endüstrisi Örneği”, *Küreselleşme*, (Der. A. Soyak), İstanbul, Om Yayınevi, 2002.

Yeldan, Erinc *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Yılmaz, Aytekin, *Romantizmden Gerçeğe Küreselleşme*, Ankara, Minima Yayıncılık, 2007.

Zafir Benderli Zeynep, - Görenel, Zeki İlker, “Neoliberal Ekonomi Politikalarının Latin Amerika Üzerindeki Etkileri”, İstanbul, *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, 1. Sayı, 2006.